

ISSN 1998-6718

Мектептегі **ПСИХОЛОГИЯ** *в школе*

*Шығармашылық әлеуетті ашуда көңіл-
күйді көтерудің ғылыми-теориялық
негіздері*

*Предупреждение конфликтного
поведения старшеклассников*

11 (209)
2025

№11 (209), 2025
(Қараша-Ноябрь)

МЕКТЕПТЕГІ ПСИХОЛОГИЯ ПСИХОЛОГИЯ В ШКОЛЕ

Журнал 2006 жылдың қаңтар-ақпан айынан бастап
қазақ және орыс тілдерінде шыға бастады.

Журнал издается с января-февраля 2006 года на казахском и русском языках
2011 жылдан бастап ай сайын шығады – С 2011 года выходит ежемесячно

(Республикалық ғылыми-теориялық және қолданбалы журнал – Республиканский научно-теоретический и прикладной журнал)

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

А. БУРАХАНОВА

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясының
ерекшеліктері3

Қ. ЖАНДАРБЕК

Мектепалды топ балаларының адамгершілік тәрбиесін
қалыптастырудың психологиялық ерекшелігі11

А. Аунамасова

Оқушылардың логикалық ойлауын дамытудың ғылыми
аспектілері16

А. ХАЛЫҚОВА

Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке баулудың
психологиялық негіздері19

К. ОМАРОВА

Шығармашылық әлеуетті ашуда көңіл-күйді көтерудің
ғылыми-теориялық негіздері22

Ж. УСПАНОВА

Заманауи оқушыға сурет салудың арт-терапиялық
әсері24

Н. ИЗГАЛИЕВА

Мектеп психологының инклюзивті оқыту бойынша
«ерекше» оқушылармен жүргізетін түзету және дамыту
жұмыстарының мазмұны26

А. ҚАЖЕНБАЕВА

Психокоррекциялық жаттығуларды қолданудың маңызы
жайында29

Д. ЖАПАРОВ

Тұлға етіп тәрбиелеуде баланың жеке қасиетін ашудың
маңызы33

Е. РАМАЗАНОВА

Оқушылардың ойлау қабілетін дамыта оқыту жағдайында
арттыру36

С. СЛЕПЦОВА

Предупреждение конфликтного поведения
старшекклассников40

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

«Педагог LTD» ЖШС

Бас редактор –

Ақнұр ОЛЖАЕВА

Ғылыми редактор –

Маржан АХМЕТОВА

20. 05. 2010 ж.

ҚР Байланыс
және ақпарат
министрлігінде
қайта тіркеліп, №10964-Ж
күелігі берілді.

Басылым индексі: 75487

Басуға қол қойылды

28. 11. 2025 ж.

Офсеттік басылым.

Тапсырысы: 320.

Редакцияның

мекен-жайы:

050036, Алматы қаласы,
Мамыр-2 ы/а, 13-7.

Тел/факс:

8 (727) 255-72-94.

Ұялы тел: 8 777 303 37 67.

Эл пошта:

pedagog-ltd@mail.ru

Сайт:

www.pedagogltd.kz

Журнал <<Print
House GERONA>>

типографиясында
басылды.

Алматы қаласы, Сәтбаев
көшесі 30А/3, 124.

Көркемдеуші және
беттеуші:

Нұрзат Раймқұлова

Редакциялық алқа: Редакционная коллегия:

М. Ахметова – редакция алқасының төрағасы, психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

О. Саңғылбаев – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, ҚазҰПУ)

М. Перленбетов – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

Б.Р. Кадыров - д.пс.н., профессор
(Узбекистан, Ташкентский филиал
МГУ им. М.В. Ломоносова)

М.П. Кабакова – канд. психол. н.,
профессор (Алматы, КазНУ)

Ш. Сатиева – психол. ғ. к., проф.
(Семей, «Семей ун-т»)

А.Х. Кукубаева – д. психол. н., проф.
(Кокшетауский унив. им. Абая
Мырзахметова)

Б. Бейсекеева – педагог-психолог
(Астана қ.)

 Жарияланған материалдар редакцияның пікірін білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің дұрыстығына авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдардың стильдік қателіктеріне редакция жауап бермейді. Қолжазбалар мен фотосуреттер рецензияланбайды және қайтарылмайды.

 Опубликованные материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. Рукописи и фотоснимки не рецензируются и не возвращаются.

Главный редактор –
Акнур ОЛЖАЕВА
Научный редактор –
М. АХМЕТОВА

Журнал перерегистрирован в Министерстве связи и информаций РК.
Свидетельство №10964-Ж от
20. 05. 2010 г. Астана.
Подписной индекс: 75487

Подписано в печать 28. 11. 2025 г.
Печать офсетная.
Заказ 320.

Учредитель:

ТОО «Педагог LTD»

Адрес: 050036, г. Алматы,
Мкр. Мамыр-2, 13-7.

Тел. /факс: 8 (727) 255-72-94;

Моб. т.: 8 777 3033767

Эл. почта: pedagog-ltd@mail.ru

Сайт: www.pedagogltd.kz

Дизайнер-верстальщик
Нурзат Раймкулова

Журнал напечатан в типографии
<<Print House GERONA>>
г. Алматы, ул. Сатпаева, 30А/3,
124-офис.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!

Материалдарды компьютерде Times New Roman қарпімен теріп, көлемі 2 беттен аспайтын Microsoft Word бағдарламасында сақтап жіберіңіз. Мақала соңында автор туралы толық әрі нақты мәлімет болуы керек. Аты-жөніңізді толық жазыңыз. Мақаланыңа қосымша журналға жазылғандығыңыз жөніндегі **түбіртек көшірмесін** салғаныңыз жөн. Түбіртектің түпнұсқасы өзіңізде қалсын. Ол журналды уақытысында алмаған жағдайда байланыс бөлімшесіне барып, талап етулеріңізге керек болады. Мақаланы мүмкіндігінше Интернет арқылы электронды поштаға (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru) жіберіңіз. Факс арқылы, бағалы хат арқылы да редакция мекен-жайына жіберулеріңізге болады.

ОБРАТИТЕ ВНИМАНИЕ!

Представляемые материалы должны быть напечатаны на компьютере и сохранены в формате программы Microsoft Word. Объем не более 2-х страниц. Сведения об авторе должны быть точными и полными. К высылаемому материалу приложить копию квитанции о подписке на журнал. Материалы отправляйте электронной почтой (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru), факсом или заказным письмом.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясының ерекшеліктері

А. БУРАХАНОВА

Кіші мектеп оқушыларының негізгі іс-әрекет түрі – оқу іс-әрекеті болып келеді. Бала алғаш рет мектеп табалдырығын аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғанымен осы уақыттан бастап ол біртіндеп басымдылық рөлін жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның мінез-құлық мотивтерін елеулі түрде өзгертетін, оның танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа көздерін ашатын оқу болады.

Бірінші сынып оқушысында мектепке келу мотиві кездеседі. Бұл мотив оқу мотивіне тең келмейді, себебі баланың мектепке келуі танымдық қажеттіліктен басқа, орын алу (әлеуметтік жағдайын жоғарылату) яғни оқушы болу, ересектікке ұмтылу, құрбыларымен қатар белгілі бір әлеуметтік рөлдерді орындаудан қатыспау қажеттілігі болуы мүмкін. Осыдан қажеттілікті қанағаттандыру мақсаты ретінде оқу, оқушы рөлін орындау үшін мектепке бару болып келеді. Осы қажеттіліктердің арақатынасы жайлы Л.И. Божович былай дейді: «Баланың мектепке алғашқы келуге итермелейтін негізгі мотиві жаңа ортаның мүшесі болу, жаңа ересектеу құрбыларының болу тілегі болып келеді». 6-7 жасар балалар үлкен аға және апайларының оқу құралдарына қызғанышпен және қызыға қарайды, осы оқу құралдары өзінде қашан болар екен деп армандайды. Тіпті мектеп жасына дейінгі баланың оқушы болу тілегі оқушы және мектеп болып ойнауға ұмтылуы ретінде көрінуі мүмкін. Дегенмен, педагог және психологтардың жүргізілген бақылауының нәтижесі бойынша балалар ең алдымен оқуға ынтасы бар екендігін, және осы тілегін жүзеге асыру жолы мектепке бару екендігін айтады. Балалармен әңгімелесу барысында оқу мен мектепке келу арасында сәйкестікті анықтауға тырыстық. Алынған жауаптар бойынша мектепке келудің негізгі мотиві мектептің сыртқы атрибуттарына қызығу емес, ал оқу, білім алуға құштарлығы екенін көрсетті». Сонымен қатар ата-аналардың қоятын талаптарын да ескеруіміз керек. Л.И. Божовичтің айтуы бойынша мектепке келу мотивін оқу мотивінен ажырату керек. Осы екі мотив оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда бір бағытта болуы мүмкін.

Оқу мотивіне келесі себептер кіруі мүмкін; оқуға деген қызығушылықтың болуы, білім алу тілегі өз өмірі және кәсіптік іс-әрекеті үшін қажеттілігінен, мақтанышқа ие болу, атаққұмарлық («үздік оқушы» болу).

Егер балада мектепке барудың тек әлеуметтік-рөлдік мотивтері болса, бұл баланың мектепке даяр еместігін көрсетеді. 6-7 жасар балалардың мектепке мотивациялық даярлығын оқуға деген көзқарасы, үлкендердің қоятын талаптарына эмоционалды жағымды қатынасынан, қоршаған ортасына танымдық қызығушылығы, жаңа білім, іскерліктерді меңгеруге ұмтылуынан байқауға болады.

Тілді меңгертуге әсер ететін факторлардың бірі – мотивация. Психологтар мен әдістемешілер оқушылардың тілді меңгертудегі табыстылығы осы мотивацияға да байланысты дейді. Мотивация – тілді меңгерту құндылығын және қажеттілігін, елдің тілін, мәдениетін меңгертуге табанды шығармшылық қатынасын, бұрын белгісіз болып келгенді білуге ғана ұмтылу емес, оған өз өмірінен орын табуды мойындауды білдіреді. Мұндай мотивация тілді меңгертудің ең жоғарғы нәтижесі үшін ең қолайлы болып табылады.

Әдістемелік терминдер сөздігінде мотивацияның сыртқы және ішкі түрі бар деп көрсетеді. Сыртқы мотивация қоршаған ортаға байланысты. Ішкі мотивация оқып, үйреніп жүрген тілді, елінің тарихы, дәстүрі, мәдениеті туралы ақпараттың маңыздылығына себепші. Мұндай ақпаратқа қызығушылық – тілді үйренуге үнемі қолданылатын күш.

Мотивациялық себептер – **себептілік, мотивтер, әрекетінің кезеңі.**

Мотивация – жеке адамның әрекеттері мен істерінің ішкі қозғаушы күші, оқушылардың оқуға деген талабының әлсіз, күшті болуы педагогтарға байланысты.

Н.А. Березовин және Я.Л. Коломинскийдің көрсетулері бойынша мектепке келу мотивінің бекітілуі мұғалімнің оқушыларға деген қатынасына байланысты. Авторлар мұғалімнің оқушыларға деген қатынасының бес түрін көрсетеді; белсенді-жағымды, ситуативті, енжар-жағымды, енжар-жағымсыз және белсенді жағымсыз. «Белсенді жағымды»

Мұғалімнің оқушыларына «Бала бақшаға қайта барғыларың келе ме?» деген сұраққа «жоқ» деп жауап берді. «Енжар-жағымды» мұғалімнің оқушыларының 29 «иә» деді, ситуативті стильді ұнататын мұғалімде 33 «иә», ал енжар-жағымсызда 58, белсенді жағымсыз стильді ұстанатын мұғалімдер 67 «иә» деген жауап қайтарды.

Кіші мектеп оқушыларының басым көпшілігінде мотивацияның ерекшелігі ретінде үлкендердің айтқанын бұлжытпай орындау болып табылады. Оқу іс-әрекетінің әлеуметтік мотивациясы өте күшті болғандықтан, балалар көп жағдайда мұғалімнің айтқан ісін не үшін керек екендігін жете түсінбейді; мұғалім айтты, яғни істеу керек. Тіпті аса қызықтырмайтын және пайдасы жоқ істі мұқият орындайды, себебі оларды маңызды деп санайды. Мұның әрине жағымды жағы бар, себебі мұғалімге әрбір істің маңыздылығын түсіндіріп отыру қиынға соғады. И.М. Верениканың лонгитюдті зерттеуінің көрсетуі бойынша 6-дан 10 жасқа дейін оқу іс-әрекетін парыз сезімімен мотивациялайтын балалар саны 15-тен 34-ке дейін көбейгендігін және қызығушылығы туындағаннан оқитын балалар саны 25-тен 5-ке дейін азайғандығын көрсетті. Сонымен қатар балалардың алған бағасы да мотивациялық роль атқарады, дегенмен 1-2 сынып оқушыларында бұл роль өзгеше болып келеді. Л.И. Божовичтің көрсетуі бойынша балалар бағаны істелінген жұмыстың сапасы емес, ал істеуге тырысқандығын бағалау деп қабылдайды. Бір оқушы жақсы оқитынды-

ғын айтады, ал нашар бағаларын көрсеткенде «анам сен тырысасың» деп айтады деген жауап қайтарды. Кіші мектеп оқушылары үшін баға маңызды болып келеді, егер тоқсан үшін қойылса, ал барлық тырысулары үшін қойылады. Бұл оқу іс-әрекетінің әлеуметтік мағынасы тек нәтижеде емес, ал оқу үрдісінде екенін көрсетеді.

Баға оқу әрекетінің мотиві ретінде кіші мектеп оқушыларының жартысында көрінеді. Үшінші бөлігінде орын алу, яғни оқушы болу, ал танымдық мотив өте сирек айтылады. Мұндай жағдай оқу үрдісі үшін жағымсыз, себебі балалардың жауапкершілігі және еңбек сүйгіштігі танымдық қызығушылыққа қарағанда, баға алу мотивімен тығыз байланыста емес.

Дегенмен бағаға деген мұндай қатынас жойылады. 3-4 сынып оқушылары өз міндеттерінен жалығып, шаршап ынталары төмендейді. Ал 5-6 сынып оқушылары оларды тырысқандары үшін мазақ етеді. Мотивациялық сферадағы мұндай өзгерістер Л.И. Божовичтің айтуы бойынша оқушылардың танымдық қызығушылықтарының қанағаттанбауынан, ал бұл оқыту әдістемесіне байланысты, негізінен іскерлікті қалыптастыру үшін шамадан тыс көп жаттығулардың берілулерінен. Осының нәтижесінде баланың есіне, есте сақтауына күш түсіп, ақыл-ойы толық қабылданбайды.

Бастауыш сынып оқушыларында «байқалатын» мотивтер көп жағдайда шынайы, оларды оқу іс-әрекетіне итермелейтін мотивтерге сай келмейді. (Г.Г. Гусева, 1983; В.М. Матюхина, 1984). Г.Г. Гусеваның берілулері бойынша 2-3 сынып оқушыларында «байқалатын» мотивтерге танымдық және де әлеуметтік мотивтер кіреді. Танымдық мотивтерге «көп білгім келеді», «жаңа нәрселерді танып білу өте қызықты», «жақсы баға алғым келеді». Оқу үлгерімі жақсы және білімге қызығушылығы бар балаларда «байқалатын» мотивтер шынайы мотивтерге сай келеді. Оқу үлгерімі жақсы, бірақ білімге деген қызығушылығы айқын көрінбейтін балаларда бұл мотивтер сәйкес келмейді. Оларда «баға алу», «мадақтауға ие болу», «талап қойылады» деген мотивтер басым келеді.

Оқу үлгерімі нашар оқушыларда «жазадан арылу» мотиві басым келеді. Яғни жағымсыз байқалатын мотивтер шынайы мотивтермен сәйкес келеді. М.В. Матюхинаның көрсетуі бойынша бастауыш сынып оқушылары барлық мотивтерін толық саналы сезіне бермейді. Толық саналы сезінілмейтін мотивтерге парыз және жауапкершілік, сәттілік және оқу үрдісінің мазмұнына байланысты мотивтер, яғни іс-әрекет объектісіне деген қызығушылық, іс-әрекеттің нәтижесіне деген қызығушылық. Бірақ осы мотивтер оқу іс-әрекетіне итермелеуші негізгі шынайы ынталандырушылар болып келеді. Сонымен қатар өзін-өзі анықтау мотиві шынайы емес, ал тек «байқалатын» болып келеді.

Оқу мотивіне қатысы жоқ сыртқы, гетерогенді мотивтер бар. Олар орынға ие болу және «күштеуші» болып бөлінеді. Егер «күштеуші» мо-

тивтер айқын көрінсе стресстік жағдайлар туғызып, оқушылардың ойлау қабілетіне жағымсыз ықпал етеді.

С.А. Мусатовтың берілулері бойынша оқу тапсырмаларын орындауға итермелейтін «жазалаудан қашу», мотиві 3-сыныпқа таман күшейе түседі. Бұл жерде оқу пәндеріне деген қызығушылықтың артуы төмендейді. Демек, бастауыш сынып оқушыларының оқу мотиваторы ретінде әлеуметтік-психологиялық факторлар болуы мүмкін; сыныптастары алдында жақсы көріну, мұғалімін жақсы көру, сабақта жауап беріп жақсы көріну, мадақтауға ие болу.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясының басты ерекшелігі істі орындауға бағытталу күшінің ұзақ уақытқа дейін ұстай алмауы. Сондықтан істеуге бағыттылықпен оны орындау арасында ұзақ уақыт болмауы керек. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының алдына үлкен маңызды мақсаттар емес, ал өздеріне жақын келетін мақсаттар қою тиімді. Мысалы, егер бала қандайда бір тапсырманы орындағысы келсе, оны нақты мақсатталған бөлшектенген әрекеттерге жіктеп беретін болсақ, бала тапсырманы аяғына дейін жеткізіп орындайды.

3-4 сыныпта оқушылардың жеке оқу пәндерге деген таңдамалы қатынасы қалыптаса бастайды, мұның салдарынан жалпы оқу мотиві жекелене бастайды, мұнда пәнге деген қызығушылыққа байланысты жағымды және жағымсыз мотивация пайда болады.

Сонымен қатар бұл сыныптарда мұғалімнің оқу іс-әрекетіне ынталандырушы ролі беделінің төмендеуіне байланысты сөне бастайды. Бұл оқушының неғұрлым өз бетті бола бастауына және құрбыларының көзқарастарына бағдар алуымен шарттыланады. Кіші мектеп оқушылары жоғары сынып кезеңіне өткен кезде оқу мотивациясы белгеле бір пәнге деген тұрақты қызығушылықтың туындауы мен байланысты. Бұл қызығушылық кенеттен, бір ғана сабаққа байланысты емес, ал білім жинақтаумен және осы білімді іштей өзара байланыстыруға тәуелді. Өзін қызықтырған пән бойынша көп білген сайын, бұл пәнге баланың соғұрлым қызығушылығы арта түседі. Бір ғана пәнге деген қызығушылық жалпы оқу мотивациясының және танымдық қажеттілігінің төмендеуімен көрінеді, осының салдарынан тәртіп бұза бастайды, сабақтарды босатады, үй тапсырмаларын орындамайды. Мұндай балаларда мектепке келу мотивтері өзгеріске ұшырайды; келгісі келгендіктен емес, ал міндетті болғаннан кейін. Бұл білім алудағы формализмге әкеледі – сабақты білім алу үшін емес, ал баға алу үшін оқиды. Оқу мотивациясының мұндай жағымсыз сипаты, сонымен қатар өздері үшін құрбыларының көзқарастарына көп көңіл бөлумен де байланысты. Оқу мотивациясының мұндай төмендеуінің жойылуы кәсіби іс-әрекеттің бала үшін маңыздылығының артуымен байланысты болып келеді.

Көптеген зерттеулердің көрсетуі бойынша бастауыш сынып оқушы-

ларының толық құнды оқу мотивациясын қалыптастыру үшін мақсатты бағытталған, арнайы ұйымдастырылған жұмыс қажет.

Оқу үрдісімен және оның ішкі мазмұнымен байланысты. Оқу танымдық мотивтер оқу іс-әрекетін белсенді меңгеру барысында қалыптасады. Сондықтан толық құнды оқу іс-әрекетін ұйымдастыру оқу-танымдық мотивтердің дамуын қамтамасыз ететін басты шарт болып табылады.

Қалыптастыруды алдын ала жасалған дайын оқу мотиві мен мақсатын мұғалімнің оқушының басына «салып беру» деп түсіну қате. Негізінде оқу мотивін қалыптастыру – оқуға деген ішкі талпыныстың (мотивтің, мақсаттың, эмоциялық) пайда болуына, оны оқушылардың түсінуіне және оны өзінің мотивациялық аймағында ары қарай өзбетінше дамытуына мектепте жағдай жасау болып табылады. Бұл жерде мұғалім оқушының мотивациялық аймағы қалай қарқынды дамып, әрі қалыптасып жатқанын салқынқанды түрде бақылап қана қоймай, оның дамуын психологиялық ойластырылған әдістер жүйесімен стимулдандырып отырады.

Оқу мотивациясы оқу әрекетіне кіретін мотивацияның жеке бір түрі ретінде анықталады. Басқа түрлері сияқты оқу мотивациясы да бұл әрекетте бірнеше өзіне тән факторлармен анықталады.

Біріншіден, оқу әрекеті жүзеге асатын білім беру жүйесімен, білім беру мекемесінде. Екіншіден, білім беру процесін ұйымдастыруда. Үшіншіден, оқушылардың субъектілік ерекшеліктерімен (жасы, жынысы, ақыл-ойының дамуы, қабілеті, тартымдылық деңгейі, өзіндік баға, оның оқушылармен өзара қарым-қатынасы және тағы басқалар). Төртіншіден, педагогтың субъектілік ерекшеліктерімен және ең бастысы оның оқушыға, жұмысына деген қатынас жүйесімен. Бесіншіден, оқу пәнінің ерекшелігімен анықталады.

Оқу мотивациясы, басқа түрлері сияқты жүйелі болып келеді. Ол бағыттылығымен, тұрақтылығымен және бірізділігімен сипатталады.

А.К. Маркова: «оқу мотивациясы жиі өзгеріп отыратын және бір-бірімен жаңа қатынасқа түсіп отыратын итермелеуші күштен қалыптасады (оқушы үшін оқудың қажеттілігі мен мағынасы, оның мотивтері, мақсаты, эмоциясы, қызығушылықтары). Сондықтан мотивацияның қалыптасуы тек қана оқуға деген жақсы қатынастың дамуы немесе кері қатынастың бой алуы емес, ал соның артында тұрған мотивациялық аймақтың құрылымының күрделенуі әрі соған кіретін итермелеуші күштің, жаңа кейде олардың арасындағы қарама-қайшы қатынастың пайда болуы». Оқу әрекетінің мотивациясын талдаған кезде басты (доминантты) мотивті анықтап қана қоймай, сонымен қатар адамның мотивациялық аймағының бүкіл құрылымын да есепке алу керек.

Күнделікті, тұрмыстық және де кәсіби педагогикалық қарым-қатынаста «қызығушылық» термині оқу мотивацияның синонимі ретінде қолданылады. Бұған дәлел ретінде мынадай сөз тіркестерін келтіруге болады:

«оның оқуға деген қызығушылығы жоқ», «танымдық қызығушылығын дамыту керек» және тағы сол сияқты. Бұндай аралас түсініктер мынаған байланысты, біріншіден, оқу теориясында қызығушылық мотивациялық аймақтың ең бірінші зерттейтін объектісі болған (И. Гербарт). Екіншіден, қызығушылықтың өзі-күрделі бір жақты емес құбылыс А.К. Маркова бойынша оқуға деген қызығушылық кең, жоспарланған, нәтижелі, мазмұнды, оқу-танымдық және жаңарушы болуы мүмкін.

Оқушылардың оқу мазмұнына және оқу әрекетінің өзіне деген қызығушылығын тудыру үшін қажетті жағдай бұл – оқу барысында өз бетінше ойлау қабілетін көрсетуіне мүмкіндік жасау. Оқыту әдісі неғұрлым белсендірек болса, соғұрлым оқушыларды онымен қызықтыру жеңілірек болады. Оқуға деген тұрақты қызығушылықты тәрбиелеудің негізгі тәсілі-оқушылардан қойылған міндетті шешу үшін белсенді ізденімпаздық әрекетті талап ететіндей сұрақтар мен тапсырмаларды пайдалану.

Оқуға деген қызығушылықты қалыптастыруда проблемалық жағдай туғызу үлкен рөл атқарады, қиыншылықпен кездескенде оқушылар оны өздерінде бар білім қорымен шеше алмайды, сондықтан қиыншылықпен кездескенде олар міндетті түрде жаңа білім алуларына немесе ескі тәсілді жаңа жағдайда қолдану керектігіне көздері жетеді. Ойлауды қажет ететін жұмыстар ғана қызықты, ал оны талап етпейтін жеңіл материалдар қызығушылық тудырмайды. Оқу әрекетіндегі қиыншылықты жеңу – оған деген қызығушылықтың пайда болуының басты жағдайы. Егер қиыншылықтарға күші жететіндей әрі оны жеңе алмайтындай болса ғана оқу материалдары мен оқу тапсырмаларының қиын болуы оған деген қызығушылықтың артуына әкеледі, ал егер керісінше болса, онда қызығушылық тез жойылады.

Оқушылардың танымдық қызығушылығын оятудың бірден бір тәсілі-оқушыларға үйреншікті жағдайда күтпеген, жаңа, маңызды материалды көрсету. Жаңа материал-оған деген қызығушылықтың тууының маңызды белгісі. Алайда жаңа материал оқушылардағы бар бұрынғы біліммен сабақтасып келуі әрі соған негізделуі тиіс. Оқушының оқуға деген қатынасының бірнеше теріс, немқұрайлы (немесе нейтралды), оң не жақсы (аморфті, мүшеленбеген), оң (танымдық, инициативалық, түйсінілген), оң (тұлғалық, жауапкершілік, әрекеттік). Мұғалім ең бастысы оқушының оқуға деген қатынасының сипатын тіркейді. Оқушының оқуға деген теріс қатынасына мынадай сипаттамалар тән: мотивінің жұпынылығы мен тарлығы, танымдық мотивтері нәтижеге деген қызығушылықпен жоққа шығарылады; мақсат қою мен қиыншылықты жеңу қабілеті қалыптаспаған; оқу әрекеті қалыптаспаған; ересектердің ашық инструкциясы бойынша әрекеттерді орындау қабілеті жоқ; әртүрлі әрекет тәсілдерін іздеу бағыты жоқ.

Оқушының оқуға деген оң не жақсы (аморфті, мүшеленбеген) қатына-

сының мотивациясында тұрақсыз жаңашылдық, ізденімпаздық, байқаусыз қызығушылықтардың басынан өтуі байқалынады; мұғалім қойған мақсатты түсіну әрі үстіртін түйсіну. Оқу әрекеті үлгі мен инструкция бойынша жеке оқу қозғалыстарын және сонымен қатар қарапайым өзіндік бағаның түрлерін орындаумен сипатталады.

Оқушының оқуға деген оң (танымдық, түйсінілмеген, инициативті) қатынасының мотивациясы мұғалімнің тапсырмасын алдын ала анықтаумен және қайта анықтаумен сипатталынады, сонымен қатар жаңа мақсаттарды құрумен, осының негізінде жаңа мотивтердің тууымен, өзінің мотивтері мен мақсатының қатынасын түйсінумен сипатталады. Оқу әрекеті тек қана мұғалімнің тапсырмасын үлгі бойынша орындаудан тұрмайды, сонымен қатар өз бетінше қойған мақсаты бойынша әрекетті орындауынан тұрады. Оқушыларда әрекетті орындау үшін әртүрлі тәсілдерді орын іздеуге деген талпынысы, оқудың құрылымын тұтас меңгеруі, оқу әрекеті жүзеге асқанға дейін оны жоспарлау мен бағалай алу қабілетін меңгеруі, жұмыстың әр этапында өз-өзін тексеру мен түзетуі, ашық өзіндік бақылау мен өзіндік бағасы байқалынады.

Оқушының оқуға деген оң (тұлғалық, жауапкершілік, әрекеттік) қатынасының мотивациясы мотив пен оның иерархиясын бағындыра алумен; мотивациялық аймақтың тұрақтылығы және қайталанбастығымен; жеке мотивтер арасындағы үйлесімділігімен; өзгеше, ауқымды мақсатты қоя алу мен оны жүзеге асырумен; өзінің оқу әрекетінің нәтижесін алдын ала көре алумен; мақсатқа жету барысында кедергілерді жеңе алумен сипатталынады. Оқу әрекетінде оқу міндетін шешуде өзгеше тәсілдерді іздеуі, әрекет тәсілдерінің икемділігі мен жылдамдығы, оқу әрекеті мен қабілетін дағды мен әдеттің деңгейіне жеткенге дейін меңгеруі, оқудың нәтижесін әлеуметтік практикада қолдануы, шығармашылық әрекетке көшуі байқалынады.

Психологиялық зерттеулер оқушының оқуға деген қатынасы мен оқу әрекетінің қалыптасқандығының арасындағы өзара байланыстың бар екенін көрсетті. Оқушының оқу міндетін қоя алу қабілеті оқуға деген қатынастың сипатына әсер ететіні байқалды. Мәселен, егер оқушыда өз бетінше оқу міндетін қою қабілеті болмаса және тек шешімнің нәтижесіне ғана қызығушылық тудырса, онда оның оқуға деген теріс қатынасы байқалынады. Тапсырманы шешерде оқушы шешудің ортақ тәсілін іздемей, қолдану және қате әдісін қолданса, оның оқуға деген формальды қатынасы байқалынады. Егер оқушыда әрекеттің ортақ тәсілін іздеу бағыты туындаса, бірақ бұл бағытты жүзеге асыру қабілеті әлі жоқ болса және егер шешімнің ортақ тәсілін анықтағанның өзінде оқушы нақты тапсырманы кездейсоқ тәсілмен шешуді жалғастыра берсе, онда бұл этапта оқуға деген екі жақты қатынас пайда болады. Келесі этапында оқушылар нақты тапсырманы шешуде аздап ішкі сезімдеріне сүйенеді;

бұл пайда болған қатынасты интуитивтік деп атайды. Ақыр соңында, ең жоғары деңгейде оқушылар барлық тапсырманы шешу үшін мақсатты түрде ортақ тәсілді жасайды, бұл оқуға деген қатынастың өзгеруін туындатады, яғни ол теориялық болып қалыптасады.

Сәтсіздік жағдайы мен одан кейін болатын әрекеттің арасындағы барлық аралық психологиялық көрсеткіштерді сипаттайтын төрт схемалы иллюстрация.

Іс-әрекеттің себебіне байланысты мотивация бала үшін әртүрлі мағына білдіреді. Бала тапсырма орындағанда оның алдындағы мақсаты тапсырманың шешімін табу. Себептер әр түрлі болуы мүмкін.

1. Мотив – тапсырманы орындап үйрену;
2. Мотив – мұғалімдерді ренжітпеу;
3. Мотив – ата-ананы жақсы бағамен қуанту;

Мотив баланың оқуға деген көзқарасына әсер етеді. Егер бала жаман бағаға байланысты жазадан құтылу үшін оқыса, онда оған оқу ешқандай қуаныш пен қызығушылықты тудырмайды.

А.Н. Леонтьев түсінетін мотив пен нақты әрекетті қажет ететін мотив деп екіге бөлінеді.

Л.И. Божович бойынша, бастауыш сынып оқушыларының оқуға қызығушылық тудыратын себептердің арасында әлеуметтік себептер бірінші орын алады.

Мұғалімнің тапсырмалары мен талаптарын адал орындайтын оқушы, бастапқы кезде қарыз бен жауапкершілік себебін түсінбейді. Көптеген оқушылар жеке бастық жауапкершілік, өздерін емес басқаларды кінәлайды.

Бастауыш сынып оқушылары өздерінің мінез-құлықтарын қандайда бір деңгейде басқара алады. Ниет балада қандайда бір себеп тудыра алатын іс-әрекет бола алады.

Болжам баланың іс-әрекет жасауына себеп болады. Болжам пайда болу үшін мұғалім оқушының алдына мотивациялайтын мақсат қою керек және ол мақсатты түсіну керек.

Мақсат болжам болу үшін, оқушы мақсатты тек қана қойып қоймай, оған жету шарттарын таңдап, талқылауы қажет (тапсырманы қайталау, мазмұнына байланысты ойлану, орындау жоспарын құру). Оқу процесінде мақсатты басқара білу қажет. Алға қойған мақсат нақты және анық болуы керек, бұл мотивацияны күшейтеді.

Бастауыш сынып оқушыларын мотивациялаудағы бірінші орынды баға алады. 1-2 сынып оқушыларының кейбіреулері бағаның объективті ролін түсіне бермейді. Баға мен білім арасындағы тікелей байланысты тек біразы ғана түсінеді. Көптеген жағдайларда оқушылар бағаның өздерін не ата-аналарын қуантып немесе ренжітпейтіндігі туралы айтады. Балалардың көпшілігі бағаның маңыздылығын түсінбесе де, баға үшін жұмыс істеуге дайын. Баға балалардың білім деңгейін көрсетіп қоймай, ол тура-

лы көпшілікті қалыптасқан ойды білдіреді, сондықтан балалар алу үшін білімге бола емес, өзінің мәртебесін сақтап және жоғарылату үшін талпынады. Осыған байланысты оқушылар баға алу үшін әртүрлі рұқсатсыз тәсілдерді қолдануы мүмкін. Өз нәтижесін жоғары бағалауға әуес болады. Ш.А. Амонашвилидің мәліметі бойынша баға алған балалардың (5-тен басқа) 78-тері, алған бағаларына қанағаттанбайды және олар бағаның төмендетілгені туралы сөз қылады. Кейбіреулері өзінің сәтсіздіктеріне сенімін жоғалтып, алған бағаға мүлдем немқұрайлы қарайды.

Мектепалды топ балаларының адамгершілік тәрбиесін қалыптастырудың психологиялық ерекшелігі

Қ. ЖАНДАРБЕК

Аңдатпа

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру туралы қысқаша шолу беріледі. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, адамгершілік тәрбие берудің маңыздылығы және оны қалыптастыру жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі кезең, отбасы, адамгершілік тәрбие, адамгершілік сана, қарым-қатынас.

Қазіргі жаһандану заманында жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беру жүйесі рухани-адамгершілік тәрбие негізінде жүргізуді қажет етеді. «Қазақстан Республикасының жалпы білім беру «тұжырымдамасында» жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін жағдай жасау» міндетінің ерекше аталғандығы осыған дәлел.

Мектепке дейінгі кезең – тұлғаның адамгершілік қасиеттерінің дамуы бастау алатын негізгі кезеңі. Л.С. Выготский мектепке дейінгі шақта баланың нақты адамгершілік негіздері бекиді деп атап көрсеткендей, баланың бойында адамгершілік құндылықтары қалыптаспаса, адам дамуына кедергі болып қана қоймай, сонымен қатар жасөспірімдік шақта бала дамуында әлеуметке қарсы мінез-құлықтың болуына әсерін тигізеді.

Адамгершілік тәрбие беру, адамгершілік құндылықтарды қалыптас-

тыру туралы педагогикалық-психологиялық, философиялық ойлар көптеген педагогтердің еңбектерінен кездестіруге болады. Бала бойындағы адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда арнайы тәрбие жұмыстарын жүргізуді Ш.А. Амоношвили, О.С. Богданов, Е.В. Бондаревская, Н.И. Болдырев, Н.К. Гончеров, А.А. Гусейнов ғалымдар өз еңбектерінде қарастырған.

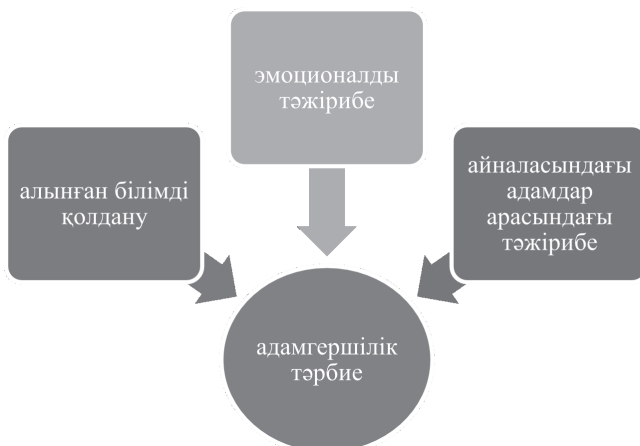
Адамгершілік тәрбие — жаһандану заманының даму тарихы арқылы жүзеге асып, әрбір қоғамның тәжірибесі өмір бойынан алынып, пайда болған құндылықтар мен салт-дәстүр мәдениетінен туындап, соған сәйкес қалыптасады.

«Адамгершілік тәрбие» туралы зерттей келе, «адамгершілік» сөзінің мағынасын да қарастырамыз. «Адамгершілік» адамның құндылықтарына негізделген моральдық сапасын білдіреді. Белгілі педагог-психолог И.Ф. Харламовтың айтуынша, «адамгершілікті қалыптастыру моральдық нормаларды, ережелер мен талаптарды адамның біліміне, дағдылары мен мінез-құлқына және оларды тұрақты сақтауға бағытталған».

Адамгершілік тәрбие – бұл өскелең ұрпақтың адамгершілік мұраттары мен қағидаттарына сәйкес жоғары сана, адамгершілік сезімдер мен мінез-құлықты қалыптастырудың мақсатты процесі. Адамгершілік тәрбиесінің функциясы-мектеп жасына дейінгі балаларда моральдық саны, тұрақты моральдық мінез-құлықты және қазіргі өмір салтына сәйкес келетін моральдық сезімдерді анықтау, әр адамның белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыру, олардың іс-әрекеттерін, қарым-қатынастарын басшылыққа алу әдеті, әлеуметтік парыздың сезімдері дамыту.

Мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесінің негізі:

- баланың ішкі әлеміне, сондай-ақ адамгершілік өлшемдерге сәйкес келетін адамгершілік құндылықтар жүйесін қалыптастыру;
- мұғалімнің баланың ішкі әлемінің жүйелік негізі ретінде адамгершілік саласына әсері;

- баланың эмоционалды-мотивациялық саласына әсері.

Адамгершілік тәрбиесінің нәтижесінде бала басымдықты анықтауға көмектесетін қажетті өмірлік қасиеттерге ие болады (сурет 1).

Сурет 1. Адамгершілік тәрбие негізінде қалыптасатын баланың қасиеттері

В.С. Мухина баланың басқа балалармен қарым-қатынас құруы оның психикалық дамуына жағдай жасайтынын негіздейді, әрі ол үш жағдайда баса көрсетіледі: 1. Баланың балалар тобымен қарым-қатынас құруында ерекше, ересектермен жасалған қарым-қатынастан айрықша қатынас тағайындалады; 2. «Бала-бала» жүйесінде ғана кейбір іс-әрекет түрлерін меңгеруге болады, яғни балалар топпен ғана ересек адамдардың қатынасын бірлесіп қайта жаңғырта алады; 3. Балалар тобында мінез-құлық, жүріс-тұрыс нормалары мен адамгершілік қасиеттерді қолданып, жаттығуға мүмкін болады. Қарым-қатынастың баланың дамуында алатын рөлі ерекше және ересектермен, құрдастар тобымен қарым-қатынас барысында адамзаттық тәжірибені игеруі, қалыптасқан мораль, құндылықтар, білім мен іс-әрекет түрлерін игеруі, жеке адам және дара адам түрінде қалыптасуы іске асырылады. Яғни, балалар адамгершілік тәрбиені ересектерден, сондай-ақ достары мен қоршаған ортадан біледі. Адамгершілік тәрбиені балалар ересектердің іс-әрекеттерін оң және теріс бағалау арқылы, байқау және еліктеу арқылы қабылдайды.

Психология ғылымында адамгершілік тәрбиені талдауда оның сана мәселесімен тығыз байланысы негізге алынып, оны түрлі аспектіде қарастыру сана мен іс-әрекет бірлігінің әдіснамалық қағидасына тіректеледі (С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Г. Ананьев, Б.М. Теплов, А.А. Смирнов және т.б.). Себебі адамның іс-әрекеті оның санасы, өзіндік санасы, психикалық процестері мен қасиеттерінің қалыптасуына себеп болса, соңғылары өз кезегінде адамның іс-әрекетін реттей отырып, оның дұрыс орындалуының шарты болып табылады. Адамгершілік сананы қалыптастырудың өлшемдері мен көрсеткіштерін анықтай отырып, келесі көрсеткіштерді ажыратуға болады (сурет 2).

Сурет 2. Мектепке дейінгі жастағы балада адамгершілікті қалыптастыру критерийлері

П.И. Подласыйдың пікірінше, адамгершілік сана екі функцияға ие:

- реттеуші;
- эмоционалды бағалау.

Реттеуші функция – адамның адамгершілік құндылықтар туралы идеялары оның нақты мінез-құлқын анықтайды. Ал эмоционалды бағалау – функциясы адамның белгілі бір моральдық сапаға немесе мінез-құлық нормасына деген көзқарасымен байланысты, сондықтан ол мінез-құлықты моральдық нормаларға сәйкес келетін немесе сәйкес келмейтінін деп дұрыс бағалай алады.

Баланың даму кезеңіне сәйкес Л.С. Выготский мектепалды жас кезеңі 5 жастан 7 жасқа дейінгі аралық кезеңі деп қарастырады. Осы жылдары

балада физикалық даму жалғасады, интеллектуалдық мүмкіндіктерін жетілдіру кезеңі басталады және баланың психикасында жаңа білімдер қалыптасады. Яғни, зейін, есте сақтау қабілеті, қабылдау, өз мінез-құлқын басқару қабілеті сынды психикалық өзгерістер өзін-өзі тануға, өзін-өзі бағалауда әсер етеді.

М.Л. Лисина мен А.И. Силвестр (1983) рухани-адамгершіліктің негізгі екі компонентін: өзін білу және өзіне қатынасын – олардың бірлігінде бөліп көрсетсе, А.Г. Спиркин (1972) «өзіндік сана» өзара байланысты құбылыстарды: өзін-өзі бақылауды және өзін-өзі тануды, өзін-өзі бағалауды білдіреді дейді. И.И. Чеснокова да (1977) өзіндік сананы үш компоненттің: өзін-өзі тану, өзіне эмоциялық-құндылық қатынасы және өз мінез-құлқын өзі реттеуінің бірлігі ретінде қарастыруды ұсынады. Ол өзін-өзі тануды рухани-адамгершіліктің көрінуі мен өмір сүруінің, мазмұнының орталығы ретінде белгілейді.

Өзін-өзі бақылай алу қабілеті өзінің зейінділігімен, яғни, еріктік күш-жігерімен байланысты.

Өзін-өзі басқара алу рухани-адамгершіліктің өзіне қатынасы, өзін сыйлауы және өзін бағалауы сияқты эмоционалдық құрамдастықтарымен тығыз байланысты. Өзін-өзі бағалау – бір жағынан, өзін тану аумағындағы интегративті жұмыстың нәтижесі болса, екіншіден өзіне эмоционалды-құндылық жағынан қатынасы. Өзін бағалау – тұрақсыз шама, ол өркендей келе әр түрлі болып өзгереді.

Өзін бағалау адамға тән, өзі туралы білім және дүниетаным, тәртіптер мен құндылықтардың ұштасуымен байланысты.

Өзін-өзі бағалау көрсеткіші қылықты және іс-әрекетті басқаратын міндетті атқарады, өйткені адамның қажеттіліктері мен талаптану деңгейлерін оның мүмкіндіктерімен салыстыруға жағдай туғызады. Бұны статистикалық өңдеуге төмендегі формула ұсынылады:

$$\Theta.б. = \frac{T}{M}$$

Мұнда тұлғаның: **Ө. б.**-өзін бағалауы;

T – талаптануы;

M – мүмкіндіктері.

Өзін-өзі бағалау, өзін-өзі басқаруды іске асырудың «өзегі» бола мотивацияның құрылымына еніп өзін басқарудың бағыттылығын, құралдарын таңдауды және қылықтың нәтижелі болуын талқылайды. Барлық ұсынылған қылықтық реакциялары мен жүріс-тұрыстарын нәзік, жіктелген және адекватты көрінісі, қылығын өзінің басқара алуының жеткілікті дәрежедегі деңгейі, рухани-адамгершілік мәдениеттің тұтастай дамып жетілген ахуалы тұлғаның басқалардың бағалауына емес, өзін-өзі толық сәйкесінше бағалауына, өзінің бағдарлығына сәйкес болып келеді.

Адамгершілік тәрбиенің қалыптасуы адамның психикалық және дене дамуының жас кезеңдерімен байланысты белгілі бір кезеңдерден өте-

ді. Әрбір кезең өзін тану мүмкіндігіне, өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі реттеу қабілетіне сәйкес өзіндік айрықша деңгейге ие. Рухани-адамгершіліктің даму деңгейі ең алдымен, нақты жас кезеңіндегі өзге психикалық қызметтердің – естің, ойлаудың, тілдің, әрекеттің ырықтылығының және т.с.с. дамуымен айқындалады. Өйткені, «сананың барлық актісі осы процестердің негізінде және тек солар арқылы қалыптасып, іске асады».

Баланы адамгершілік тәрбие беруде И.П. Подласый ұсынған тәрбиені кешенді жүргізу технологиясы талаптарын басты назарға қойдық. Олар:

1. Тәрбиеленушіге төмендегі үш бағыт: олардың санасына, сезіміне және тәртібіне әсер ету арқылы;

2. Жағымды нәтижеге тәрбиенің табиғи байланысы (ішкі педагогикалық әрекеттесу) және тұлғаның өзін-өзі тәрбиелуі арқылы;

3. Тәрбиеге қатысы бар әлеуметтік институттар мен бірлестіктерді, жалпы баспасөз құралдарын, әдебиет, өнер, отбасы, мектеп, құқық қорғау органдары, т.б. кешенді ықпал ету жағдайларының бірлігі және оларды үйлестіру арқылы;

4. Тұлғаның сапалық қасиеті жүйелі нақты тәрбие ісі арқылы;

5. Кешенді ықпал тәрбие жүйесіне және оны басқаруға жүйелі ықпал ету арқылы табысты болады. Тәрбиені басқару ішкі және сыртқы факторлардың өзара әрекеттестікте болғанда ғана жақсы нәтиже беретініне негізделеді.

Тұлғаның бойында адамгершілік тәрбие қалыптастыруда балабақша мен отбасының арасындағы байланыстың болуы өте маңызды. Бұл қастерлі ортада қызмет ететін педагог пен ата- анаға жауапкершіліктің үлкен жүгі артылған. Балабақша және отбасы тек өз күштерін біріктіру арқылы ғана өздеріне жүктелген егемен Қазақстанның болашақ азаматтарын тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін абыроймен орындап шыға алады. Балабақша отбасының қолдауына бұрынғыдан да күштірек мұқтаж, бұл жерде сөз терең түсіністік пен өзара құрметке құрылған серіктестік жайында болып отыр. Педагогтың ата-аналармен жұмысы ынтымақтастықта болуы – ата-аналарды оқу-тәрбие процесіне белсенді тартпайынша мүмкін емес.

Балабақша мен отбасы қарым-қатынастарының принциптері:

- өзара сенім мен құрмет;
- өзара қолдау мен көмек;
- бір-біріне төзімділік пен шыдамдылық таныту.

Қорыта айтқанда, балалардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру мәселесі барлық уақытта өзекті болып қала беретініне қарамастан, әлі де жеткілікті зерттелмеген мәселелердің бірі болып табылады. Баланың бойында адамгершілік тәрбиені қалыптастыру – бұл жеке тұлғаның ішкі қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге адам мен қоғамның құндылық қатынастарын да қамтитын күрделі мәселе. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші бала тәрбиелеудегі осындай міндеттерді іске асырушы-

лар – балабақша мен отбасы. Осы екі арнада жүргізілетін тәлім-тәрбие сабақтаса, ұштаса өткізілгенде ғана көздеген мақсат нәтижелі болары сөзсіз. Бүгінгі жаңа қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген, бойында ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан ертеңгі қоғам иегері боларлық парасатты азамат тәрбиелеп өсіру – отбасының, балабақшаның, мектептің, барша халықтың міндеті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Заңы. *adilet.zan.kz*;
2. Жарықбаев Қ.Б. Психология: Энциклопедиялық сөздік. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011;
3. Өтебаева. Ә.Т. Рухани-адамгершілік тәрбие берудің қазіргі кездегі маңызы. / Білім. 2007;
4. Антилогова Л.Н. Психологические механизмы развития нравственного сознания личности: автореферат... диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук: 19.00.01 – Новосибирск, 1999;
5. Дүйсенова Ж.Қ., Нығметова Қ.Н. Балалар психологиясы: оқулық. – Алматы: «Полиграфкомбинат», 2013. - 300 б.;
6. Ларионова С.О, Дзацило Ю.А. Нравственное воспитание дошкольников в детском саду: учебно-методическое пособие. – Екатеринбург, 2018;
7. Ильина О.С. Ойын іс-әрекеті процесінде мектеп жасына дейінгі балалардың рухани-адамгершілік тәрбиесі // Ғалымдар жазбалары. Курск мемлекеттік университетінің электрондық ғылыми журналы. 2017. №3 (43).

Оқушылардың логикалық ойлауын дамытудың ғылыми аспектілері

А. Аунамасова

Баланың логикалық ойлауын қалыптастыруға бағыттау оның оқу әрекетімен байланыста жүзеге асады. Сонымен қатар, білім беру мазмұны кейбір пәндерде теориялық материалдарды ірілендіріп ұсыну арқылы да оқушыны логикалық ойлай білуге бағыттауды көздейді. Әдетте, ол бала психикасы (таным, ерік-жігер сезім күштері) дамуымен тығыз байланыста.

Оқушыға нақты білімді хабарлау, ақыл-ой әрекетін ұйымдастыру, ақыл-ой қабілетінің дамуына қажетті шара болып табылады.

Ақыл-ой ой әрекеті үстінде, білімді меңгеру, тіл үйрену үстінде дамыды.

Жалпы, айтқанда ойлау дегеніміз не?

«Қазақ педагогикалық энциклопедия сөздігінде» ойлауға мынадай анықтама береді. Ойлау – сырттан әсер ететін заттар мен құбылыстардың мида жалпы және жанама түрде ұғым арқылы бейнеленуі. Ал, П.Х. Гальперин: «Ойлау – сезім, қабылдау елестің таным істерін жалғастырушы, дамытушы» ретінде қарастырады.

Басқа психикалық функциялармен салыстырғанда адамның ойы ерекше, белсенді процесс.

Ойдың белсенділігін мына төмендегі жағдайлармен байланысты:

1. Ой адамның айналасындағы дүниемен айналыспайынша өздігінен пайда болмайды, ойдағы негізгі мақсат – сұраққа жауап беру, мәселені шешу;

2. Алға қойған мақсаттың қажетті әдіс жолдарын қарастыру. Алға мақсат қоюмен ғана тынбай, ал мақсатты қандай жолдармен жүзеге асыру мәселені шешуге болатындығын ерте бастан белгілеп отыру;

3. Мәселені шешу үшін ой-әрекетінің жоспарын сызу, оның жорамалын белгілеу;

4. Ойдың дұрыс-бұрыстығын тәжірибеде сынап көру;

5. Адам ойдың дұрыс, ия бұрыс екенін білу үшін оны әр түрлі жолмен шешіп, тәжірибесімен байланыссыз болса, олармен үйлеспесе, ондай ой керексіз, құрғақ ой болып табылады. Ой адамның түйсігімен қабылданып, дұрыс мағлұмат бермесе, адамның ойы дұрыс болып шықпауы мүмкін.

Оқушылардың ақыл-ой белсенділігін өрістету олардың тұлға ретінде жетілуінің маңызды саласы болып табылады. Сондықтан, оқушыларды шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында ойлау операцияларын жүзеге асыру тәсілдеріне үйрету қажет. Оқушылардың ойлауын дамыту ойлау операцияларын меңгеруіне байланысты. Ендеше, оқушыларға тапсырмалар бергенде таңдауға, жинақтауға, салыстыруға, топтауға арналған тапсырмалар логикалық ойлауын дамытатындай болуы керек.

Ал, өзіміз мектептегі педагогикалық және мемлекеттің практикада көргеніміздей, оқушыларға мұндай тапсырмалар беру жүйелі түрде қолданылмай жүргендігі байқалады. Ал, жинақтау, жүйелеу, нақтылау, абстракциялау деген операциялар оқулықта оқу тапсырмаларында аз берілген. Ойлау түрлерін сыныптауға байланысты психологияда кең тараған бағыттардың бірі:

1. Затты-әрекеттік; 2. Көрнекі-бейнелі; 3. Сөзді-логикалы болып түрленеді.

Адамның ойлауы қандай формада жүзеге асырылса да, тілсіз мүмкін емес. Кез келген ой сөйлеу барысында келіп, дамып отырады. «Бас-

тауыш сатыда оқушылардың эмпирикалық ойлау деңгейі жоғары, соны тірек ете отырып, логикалық ойлауы тиімді дамиды, - деп есептейді ғалымдар» олай болса, эмпирикалық ойлау негізінде бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлауын жетілдіруді түрлі формада жүзеге асады. Ой процесінің негізгі формалары:

1. Ұғым;
2. Пікір;
3. Индуктивті ой қорытындысы;
4. Дедуктивті ой қорытындысы.

Жеке адамның өзіндік өзгешелігін құрайтын көптеген қасиеттердің ішінде ойлау әрекетінің кезеңдері ақыл-ой сапаларының елеулі мәні бар. Ой қорытындыларының объективті пікірлерге негізделген процесс логикалық ойлау деп, ал дұрыс ойлауының формалары мен заңдары туралы ғылым **логика** деп аталады.

Логикалық ойлаудың ерекшелігі – қорытындылардың қисындылығында, олардың шындыққа сай келуінде. Логикалық ойлауға түскен құбылыс түсіндіріледі, себептері мен салдары қатесіз анықталады. Ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастар логикалық ойлау жолымен ашылады. Бұл байланыстар мен қатынастардың дұрыстығы теріске шығуға болмайтыны пікірлерде көрсетіледі.

Психолог-ғалымдар: Н.Н. Поспелов, Ю.А. Петров, А.Н. Леонтьев «Логикалық ойлау» ұғымына нақты анықтама берген. Олардың пікірінше «Логикалық ойлау» дегеніміз – логика заңдылықтарын пайдалана отырып, ой-пікірлерді тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі.

Баланың логикасы дамыту, ұғымдарын өсіру – науқандық жұмыс емес. Ол әрбір сабақ үстінде мектептегі барлық тәлім-тәрбие процесінің барысында ұдайы жүргізілетін жұмыс. Оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытуда мұғалім төмендегідей талаптарды басшылыққа алады.

- сабаққа оқушыларды түгелдей қамту;
- балалардың жеке дара қасиеттерін ескере білу;
- оқушыларды іс-әрекетке қызықтыра білу;
- сабақтан тыс жұмыс түрлерін жоспарлау және оның жүзеге асуына бақылау жасау;
- сабақтан тыс дайындық жұмыстарын жүргізудің маңызы да ерекше. Онда оқушылардың жауапкершілігі мен ынтасы артады, оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға ықпалын тигізеді.

Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке баулудың психологиялық негіздері

А. ХАЛЫҚОВА

Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке баулуға тарихи кезеңдерге түрліше мән берілген. Осы кезеңге дейінгі еңбек тәрбиесінің міндеттері еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу, еңбекті құрметтеу, еңбек мәдениетін және еңбек ету дағдысы мен біліктілігін қалыптастыруды көздейді.

В.Г. Нечаева, Г.Н. Година, Д.В. Сергеева, Р.С. Буре, Л.И. Захаревич тағы да басқа ғалымдардың мектепке дейінгі балалардың еңбектегі психологиялық ерекшелігіне, еңбек дағдылары мен біліктерін игеру деңгейлеріне, ұйымдастырылуы әдістемесіне қарай еңбек түрлерін өзін-өзі қызмет ету, шаруашылық-тұрмыстық еңбек, қол еңбегі және табиғаттағы еңбек деп бөлгендерін атап кетуге болады. Бірақ, сол кездегі теориялардың қай-қайсына да көз жүгіртсек, халық тәжірибесіне сүйенбегенін, тұрмыстық салт-дәстүрлерді ескеріп ұйымдастырылуды қарастыру керектігі мәселе болып тұрды.

Бүгінгі таңға дейін қоғамның дамуына байланысты мектепке дейінгі балалардың еңбегінің түрлері терең зерттеліп, мазмұны анықталуда. Соның ішінде В.П. Нечаева, П.О. Абдулвагаева, Е.Н. Герасимова, Г.Н. Гординаның зерттеулерінде өзіне-өзі қызмет ету еңбегі 5-6 жастағы балалардың өзін күтуі, ересекке тәуелсіз болып, өзінің ісіне сенімі қалыптасып ұқыпты, әдемі, өзі киіне алу біліктілігі, сыртқы келбетіне қарай алуы керек делінген. Балалар еңбегінің бұл түрін халқымыздың тұрмыс салтымен байланыстырып ұйымдастыруға болады.

Қазақтың тұрмыс-салт дәстүрі арқылы мектепке дейінгі балаларды еңбекке баулуда парасатты мінез-құлық пен еңбексүйгіштік қасиеттерін қалыптастыруда маңызды. Мысалы, қазақтың тұрмыс-салт дәстүрі үлкенді сыйлау, еңбекті қадірлеуге, өз халқының ақыл-ой, қол еңбектерінің нәтижесінде жеткен этнографиялық өмірін көрсетуге, сондай-ақ, еңбек баланың көңіл-күйін, ішкі сезімін білдірудің психологиялық құралы ретінде қарастырылып және атадан балаға мұра болып берілген еңбек дәстүрінің, қоғамдық сананың ең биік нормаларын бойына сіңіре отырып, ұлттық қасиеттерге тәрбиелейді. Еңбекке ертеде қазақ халқы балаларын мектепке дейінгі кезеңнен баулыған және түрлі тиімді әдіс-тәсілдерді пайдалана білген.

Мектеп жасына дейінгі балалардың қол және көркем еңбегінде табиғи материалдар, қағаз, қатырма қағаз, мата, ағаштан бұйымдар жасайтындығы Я.И. Базик, Э.К. Гульян, В.Ф. Ждан, Е.Я. Беляеваның зерттеулерінде теориялық негіздері мен әдістемесі нақтыланған. Бұл еңбектің түрінде балалардың қиялы, шығармашылық қабілеті дамып, қолдың ұсақ бұлшық еті жетіліп, ұстамдылыққа, бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге

үйренеді. Е.Б. Горунович, У.А. Карамзин, А.В. Пантелеевалар мектеп жасына дейінгі балалардың көркем еңбегін ұйымдастыруды екі бағытта: әртүрлі материалдардан сыйлықтар жасауға; екіншіден, топты мерекеге қарсы әшекейлеуге, көрмені безендіру әрекеттерін жүргізу деп бөледі. Қазақ психологтары А. Темірбеков, С Балаубаев еңбектерінде дені сау балалардың бәрінде қарапайым жұмысқа бейімділік болатынын айтады. Қол еңбегі баланың игілікті жұмысы. Қағаздан, картоннан, ағаштан нәрселер істейді, әрекет үстінде ұғымдылық, тапқырлық ұйымдастыру ерекшеліктерін анықтауы біздің зерттеуімізге арқау болады. Осы аталғандар балабақшаның оқу-тәрбие үрдісінде қазақтың ұлттық тұрмыс салт-дәстүрлерімен ұштастырып жүргізілсе, болашақ ұрпақтың еңбекке деген сүйіспеншілігі, еңбекке деген қарапайым дағдылары көзделген міндеттерге сай болар еді. Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке баулуды тек балабақшаларда ғана емес, отбасында жүзеге асыруға толық мүмкіндіктер Т.А. Маркова, Л.В. Загик зерттеулерінде кеңінен айтылады. Олар ата-аналарға өз балаларын еңбекке баулу жұмыстарын мектеп жасына дейінгі кезеңнен бастауын, бірақ баланың жас ерекшелігінің, психологиялық мүмкіндіктерін балабақшамен бірлесіп жұмыс жүргізу қажеттігін түсініп, педагогтардың талаптарымен ұштасқан жағдайда нәтиже беретіндігін алға тартады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың пайдалы еңбекке қызығушылығын ояту, белгілі бір еңбек тәртібін тәрбиелеу, еңбекті өздігімен жасауға, орындауға, бағалауға үйрету басты міндеттердің бірі болып отыр. 5-6 жастағы баланың белгілі бір уақыт аралығында еңбек етуге әдеттенуі жай ғана еңбекке үйрету емес, алғашқы еңбек процесіне құштарлық, еңбек етуге әзірлік деп қараған дұрыс. Еңбектің қандайы болмасын адамның белгілі қуат, күш-жігерін жұмсауды талап етеді. 5-6 жаста баланың ағзасы үнемі даму үстінде болып, бұлшық еті мен жүйке жүйесі толық жетілмегендіктен тез шаршауға бейім тұрады. Шамасынан тыс еңбек тапсырмасын беруде бала бар күшін салып ұмтылса да орындай алмайды. Сондықтан ересек топ балаларын тұрмыс-салт дәстүр негізінде еңбекке баулуда еңбек әрекетін қалыптастырудың психологиялық заңдылықтарына, даму мүмкіндіктеріне сүйену басты міндеттердің бірі болып саналады.

В.С. Мухинаның еңбегінде бала тәрбие үрдісінде әрекеттің (орамалмен сүртінуі, қарындашпен сурет салу, мүсіндеу) сан алуан түрін меңгереді. Мұның бәрі сыртқы нәтижеге бастайтын практикалық іс-әрекет. Сонымен бірге баланың ішкі іс-әрекеті де қалыптастасады, оның көмегімен бала заттарды қарайды, қасиеттерін анықтайды, бір-бірімен байланысын ашады. Осындай ішкі іс-әрекеттің қалыптасуы бала дамуының негізгі еңбек мазмұнын құрайтыны айтылады. Профессор Қ. Жарықбаев адам іс-әрекеттің белгілі бір түрімен айналысу арқылы ғана сыртқы ортамен белсенді түрде байланыс жасайды дей келіп, «әрекет дегеніміз – түрлі қажеттіліктерді өтеуге байланысты белгілі мақсатқа жетуге бағытталған үрдіс» деп анықтама береді. Біздің ойымызша, бала өзінің қажеттерін өтеу үшін (ойын, еңбек үстінде) бар мүмкіндігін пайдаланады,

әрекет етуге талпынады. Психолог Я.Л. Коломинский, Л.В. Финькевич зерттеулерінде 5-6 жас аралығында бала ойыны мен еңбек арасындағы айырмашылықты аңғарып, еңбек құралдарын орнымен пайдаланып, еңбек операцияларын орындап, еңбектің объективтік мақсатын қоя біліп, оның қоғамдық пайдалы бағыттылығын түсіне бастайды. Мектеп жасына дейінгі кезеңде еңбекті дұрыс ұйымдастыру – баланы жүйелі түрде еңбекке баулудың, еңбек дағдыларына үйретудің алғашқы қадамы.

Бірте-бірте еңбек етуге деген қажеттілікті ояту баланың болашақ өмір сүру қажеттілігіне айналуға алғышарт болады. А.В. Запорожец мектеп жасына дейінгі балаларды тек еңбек нәтижесі ғана емес, оның басқа адамдар үшін маңыздылығы да қызықтыратындығын айтады. Балалар қағаздан, ағаштан әр нәрсе жасауға, ересектерге көмектесуге қызығады, егер ересек тарапынан қолдау болса, балалар өздеріне тапсырылған іске неғұрлым саналы ниетпен қарап, орындауға талпынады. 5-6 жастағы балаларда алғашқы еңбек әрекеті қалыптасып, ересектен көмек сұрап қана қоймай, өздеріне де көмектесу ниеті пайда болады. Мектеп жасына дейінгі балалардың еңбек әрекетінің өзіндік мақсаты, мотиві, жоспары нәтижесінің өзіндік ерекшеліктері болады. Аталған құрылымдар еңбек әрекетінің үрдісінде көрініп ересектердің көмегімен дамып жетілетіндігін айтады.

Психологтардың пікірін негізге ала отырып, біз қазақ халқының бала тәрбиесінде қолданған көтермелеу, мақтау, бағалау, талап ету, қолдау әдістерін балаларды еңбек әрекетіне мақсат қоя білуге тәрбиелеуде басшылыққа аламыз. Мектеп жасына дейінгі балалардың мақсатқа бағытталған еңбек әрекеті баланың қалай орындағанына ғана емес, не үшін еңбектенгеніне байланысты. 5-6 жастағы балалардың еңбек әрекетіндегі мотиві негізінен ересектердің мақтауы, ересектермен қарым-қатынас жасауы, өзін көрсетуі үшін болады. Еңбек процесінде тапсырылған жұмыстың қажеттілігін, мәнділігін түсіну баланың еңбекке қызығушылығын дамытады және сол еңбегінің нәтижесінен рухани нәр алу, қанағаттану, жауапкершілік сезімін тудырады. Мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық ерекшеліктерін ескеріп, олардың еңбекке деген қоғамдық мотивін қалыптастыру әрбір педагогтың міндеті.

Қызығулар балалардың кішкентай кездерінде ерекше байқалатындығы тәжірибеде дәлелденген. Ғалымдардың айтуына қарағанда, қызығудың нәтижесінде мектеп жасына дейінгі кезде техника саласына әуес болған бала, мектеп қабырғасында физика, қол еңбегі сияқты пәндерге ықылас қойып, мектеп бітіргеннен кейін де сол салада нәтижелі еңбек етіп, өз қабілеттерін жақсы көрсете алады. Демек, баланың қызыға білуінің де маңызы зор, қызығуы «тұрақты» қасиетке айналған бала ғана іс-әрекеттен жақсы нәтиже шығара алады. Қызығуы тұрақтанбаған адам қызметтің қай саласында болмасын пәрменді еңбек ете алмайды. Қызығу пәрменді, белсенді болуы үшін бала тікелей әрекетпен айналысуы керек. Қызығу қажеттіліктен туындайды, ал қажеттілік дегеніміз – өмір сүрудің, тіршілік етудің арқауы болмақ.

Шығармашылық әлеуетті ашуда көңіл-күйді көтерудің ғылыми- теориялық негіздері

К. ОМАРОВА

Шығармашылық – адам қабілетінің ең күрделі әрі жан-жақты зерттеуді қажет ететін психологиялық және мәдени феномендерінің бірі. XX-XXI ғасырлардағы когнитивтік психология, нейроғылым және эстетикалық теориялар шығармашылықтың импульсі көбіне эмоционалдық күйден бастау алатынын ғылыми тұрғыда дәлелдеуде. Адамның көңіл-күйі шығармашылық процестің басталуына, ойлаудың икемділігіне, ақпаратты синтездеу қабілетіне және нәтижелік өнімнің сапасына тікелей әсер етеді. Әдебиеттану ғылымы да автордың эмоциялық күйі мен көркем шығарманың құрылымдық ерекшеліктері арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетеді.

Бұл мақалада көңіл күйдің шығармашылық өнімге әсері психологиялық, когнитивтік және әдеби теориялар тұрғысынан талданып, көркем әдебиеттен нақты мысалдармен дәлелденеді.

1. Көңіл-күйдің психологиялық табиғаты және шығармашылыққа әсері

Психологияда көңіл-күй адамның ұзақ уақыт бойы сақталатын жалпы эмоциялық фоны ретінде қарастырылады. Фредриксонның «кеңейту және құрастыру» теориясы позитивті көңіл-күй адамның когнитивтік көкжиегін кеңейтіп, ойлауды икемді етеді деп түсіндіреді. Позитивті эмоциялар ақпаратты біріктіру, жаңа шешім табу және метафоралық ойлау қабілеттерін арттырады.

Керісінше, негативті көңіл-күй аналитикалық, тар бағытталған ойлауды күшейткенімен, шығармашылық үшін қажет ассоциациялық ойлауды тежейді. Сондықтан да көптеген шығармашылық тұлғалар өз жұмысына кірісер алдында эмоционалдық дайындық кезеңін қалыптастырған.

2. Нейрофизиологиялық тұрғыдан эмоционалдық серпін

Ғылыми зерттеулер көңіл-күй көтеріңкі болғанда мидағы дофамин деңгейінің артып, префронталды қыртыстың белсенділігін күшейтетінін көрсетеді. Бұл аймақ күрделі ойлау, идеялар генерациясы және қиял процестеріне жауап береді.

Ми белсенділігін нейровизуализация әдістерімен зерттеген Р. Карсон мен М. Чиксентмихайи шығармашылық «ағын» (flow) күйі көбіне эмоционалдық тұрақтылық пен көтеріңкі көңіл-күй кезеңінде қалыптасатынын көрсетеді.

Осылайша, көңіл-күй – психикалық жай-күй ғана емес, шығармашылық нейрондық желілерді іске қосатын биохимиялық тетік.

3. Әдеби шығармашылықтағы көңіл-күйдің рөлі

3.1 Авторлық эмоция және көркем жүйе

Әдеби шығарманың стилі, интонациясы, композициялық құрылымы автордың эмоциялық күйіне тікелей тәуелді. Қазақ әдебиетіндегі Мағжан Жұмабаевтың лирикасы – шынайы сезім мен көтеріңкі көңіл-күйдің көркемдікке қалай айналатынының жарқын мысалы. «Мен жастарға сенемін» өлеңіндегі оптимистік рух сол кезеңдегі ақынның үмітке толы көңіл-күйінің көркемдік көрінісі.

Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясында табиғат суреттері кейіпкердің ішкі көңіл-күйімен қабыса отырып, шығармадағы эмоционалдық-эстетикалық тұтастықты құрайды. Бұл – автордың психологиялық күйін көркем тілмен беру тәсілі.

3.2 Әлем әдебиетіндегі эмоциялық форма

Эдгар По шығармашылығы көбіне меланхолиялық күйзелістен туған. Оның «Қарға» поэмасы немесе «Амонтильядо бөшкесі» әңгімесі авторлық көңіл-күйдің тікелей эстетикалық формаға айналғанын дәлелдейді.

Сент-Экзюперидің «Кішкентай ханзадасы» – керісінше, автордың өмірлік философиясы мен мейірімге толы көңіл-күйінің көркем үлгісі. Бұл шығармада позитивті эмоция символдық образдар арқылы философиялық мәнге ие болады.

4. Көңіл-күйді реттеу – шығармашылықты басқарудың әдісі

Шығармашылықпен кәсіби айналысқан тұлғалар эмоционалдық өзін-өзі басқаруды маңызды құрал ретінде қолданған.

- Лев Толстой – күнделікті серуендеп, табиғи ырғақ арқылы ойды жүйелеу тәсілін пайдаланған;
- Чайковский – музыка жазар алдында ұзақ жаяу жүру арқылы эмоционалдық тепе-теңдікті қалыптастырған;
- Абай Құнанбайұлы – жалғыздықта ой толғау арқылы шығармашылық күйге енуді тиімді санаған.

Заманауи психология бұл әдістерді «эмоционалдық реттеу» деп атап, оның шығармашылық өнімділікті арттыратынын растайды.

5. Әдеби кейіпкерлер психологиясында көңіл-күй функциясы

Көркем әдебиетте кейіпкердің эмоциялық күйі оның психологиялық тереңдігін ашудың негізгі тәсілдерінің бірі.

– Айтматовтың «Жәмилә» шығармасында көтеріңкі көңіл-күйдің махаббат сезімімен байланыса отырып, кейіпкерлердің ішкі әлемін қозғалысқа түсіретіні байқалады.

– Әбіш Кекілбаев прозасында психологиялық көңіл-күйдің нәзік реңктері оқиғалардың композициялық динамикасына әсер етеді.

Қорытынды

Көңіл-күй – шығармашылықтың тек «патетикалық» элементі емес, ол когнитивтік, нейрофизиологиялық және көркемдік процестерді қозғаушы қуат. Позитивті эмоциялар шығармашылық ойлауды кеңейтіп, ассоциациялық тізбектерді күшейтеді, жаңа идеялар туғызуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттегі мысалдар көңіл-күйдің бейнелік жүйені, стильдік ерекшелікті және кейіпкер психологиясын қалыптастырудағы рөлін айқын көрсетеді.

Сондықтан шығармашылық табыстың кілті – эмоционалдық тепе-теңдікті сақтап, көңіл-күйді көтеру арқылы ойлау кеңістігін белсендіруде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Ғылыми еңбектер:

1. Csikszentmihalyi, M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. New York: Harper Collins, 2013.
 2. Fredrickson, B. Positivity. New York: Crown Publishers, 2009.
 3. Carson, S. Creativity and the Brain. Psychology Press, 2016.
 4. Runco, M.A., & Jaeger, G.J. "The Standard Definition of Creativity." Creativity Research Journal, 2012.
 5. Vygotsky, L. Psychology of Art. MIT Press, 1971.
- Қазақ әдебиеті:
6. Жұмабаев М. Өлеңдер.
 7. Әуезов М. Абай жолы.
 8. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер.
 9. Кекілбаев Ә. Үркер, Елең-алаң.

Заманауи оқушыға сурет салудың арт-терапиялық әсері

Ж. УСПАНОВА

«Арт-терапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу «Өнер – бұл уақыт және кеңістік, адамзат жанының сұлулығы». Гимнастиканың денені түзеткеніндей, өнер адамның жанын түзейді (В.А. Сухомлинский).

Арт-терапия – бұл баланы шығармашылыққа тартуға, оның психикалық және физикалық жағдайын, сондай-ақ эмоционалды әл-ауқатын жақсарту үшін көркемдік көрініске негізделген әдіс.

Бұл бағыттың негізін қалаушы – Британдық дәрігер және суретші Адриан Хилл (40-шы жылдары арт-терапия ұғымын кеңінен қолдануға енгізді), іс жүзінде арт-терапияның емдік әсерін дәлелдеді. Ол туберкулезбен ауыратын науқастармен бірге ауруханада бейнелеу өнері мұғалімі ретінде жұмыс істеді және шығармашылықпен үнемі айналысатын науқастардың тезірек және оңай қалпына келетіндігін атап өтті. Бұл жағдайда пациенттер өздерінің проблемалары мен тәжірибелерінен алшақтайды.

Адамның ішкі өзін-өзі визуалды бейнелерде бейнелейді деген сенімге негізделген, ол өз шығармалары туралы ерекше ойланбастан, сурет салады, мүсіндейді. Көркем шығармашылықтың бейнелері санадан тыс процестердің барлық түрлерін, соның ішінде қорқыныштарды, ішкі қақтығыстарды, балалық шақ туралы естеліктерді, армандарды бейнелейді деп саналады.

Сонымен, арт-терапевтік сабақтардағы шығармашылық әрекеттің стихиялық сипатын тағы бір рет атап өту керек. Шығармашылық, өздеріңіз білетіндей, емдік күшке ие.

Арт-терапияның әртүрлі эмоционалды проблемалары, қарым-қатынас қиындықтары, жағымсыз мінез-құлық реакциялары бар балалармен жұмыс істеуде кең, үлкен мүмкіндіктері бар.

Арт-терапевтикалық әсер ету арқылы сіз: эмоционалды мазасыздықты төмендетуге, өзін-өзі бағалауды арттыруға, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, оң мінез-құлық реакцияларын нығайтуға ықпал ете аласыз.

Изотерапияда тапсырмалар мен жаттығулардың келесі түрлері қолданылады:

- пәндік-тақырыптық тип: еркін тақырыпта сурет салу, мұнда сурет тақырыбы: адам және оның пәндік әлеммен және айналасындағы адамдармен қарым-қатынасы болып табылады. Тапсырманың мысалы: «менің отбасым», «мен үйдемін», «мен нені жақсы көремін», «өз әлемімді сал»;

- бейнелі-символдық түрі: баланың суретіндегі абстрактілі ұғымдарды баланың қиялымен жасалған «жақсылық», «жамандық», «бақыт» сияқты ұғымдардың бейнелері түрінде бейнелеу;

- бейнелі қабылдауды, қиялды және символдық функцияны дамытуға арналған жаттығулар: нүктелер бойынша сурет салу, сиқырлы дақтар (дақтар), ауада сурет салу;

- бейнелеу материалымен ойындар – жаттығулар-физикалық қасиеттері мен экспрессивті мүмкіндіктерін зерттеу мақсатында бояулармен, қарындаштармен, қағазбен, пластилинмен, бормен және т.б. тәжірибе: асфальттағы сурет, әйнектегі сурет, балауыз суреті, пластилинмен сурет салу, басып шығару, көңіл-күйіңізді бейнелеу, саусақ суреті, би қолдары, сиқырлы сәлем, ауқымды, балшықпен жұмыс, қамырмен ойнау, қағазбен жұмыс (коллаж, қағаз-маше).

Сурет салу – бұл шығармашылықтың ең қызықты және қол жетімді түрлерінің бірі, өйткені сіз кез келген нәрсемен сурет сала аласыз: қарындаштармен, бояулармен, қарындаштармен, көмірмен, құмдағы таяқшамен және тіпті тұманды әйнекке саусақпен.

Көптеген адамдар сурет салу адамның психологиялық жағдайына әсер етпейді деп ойлайды, өйткені бұл гимнастика, жүзу немесе баскетбол емес. Алайда, бұл мүлдем дұрыс емес. Бұл эксперименттік жұмыс

изотерапияның балалардың эмоционалды саласына оң әсер ететіндігін дәлелдейді. Оң динамика аралық нәтижелерде байқалады.

Экспериментке қатысушылар сабаққа қатысып, өз әрекеттерімен басқа оқушыларды қызықтырды. Олар жұмыс істеуге бөлінген және кезеңдерге бөлінген уақытты да сенімді пайдаланды. Нәтижесінде барлығы бір уақытта жұмыс істемесе де, сабақтан сабаққа дейін балалардың өзара әрекеті белсенді бола бастағанын байқалды.

Қазіргі уақытта мазасыздық жиі кездеседі. Оқудағы, мектептегі жетістіктер және құрдастарымен қарым-қатынас, жаңа жағдайларға бейімделу, мұның бәрі мазасыздық күйінің қаншалықты айқын көрінетініне байланысты. Мұндай тәжірибелер өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне және басқа да жеке мәселелерге әкеледі.

Жасөспірім балалардың мазасыздық проблемасы өте маңызды, өйткені ол адамның жеке басына із қалдыра алады және ересек өмірде әртүрлі аурулардың себебі бола алады.

Арт-терапия арқылы жоғары мазасыздықты төмендету мүмкіндігі зерттеулердің өзектілігінің негізі ретінде ұсынылады. Себебі балалар тестілеуге күмәнмен қарайды және бұл әдісті қиын қабылдайды, өйткені олар мектептегі күнделікті сынақтардан шаршайды. Арт-терапия балаларды босаңсытады, ашуға, шығармашылық арқылы психологқа мүмкіндік ашуға мүмкіндік береді.

Мектеп психологының инклюзивті оқыту бойынша «ерекше» оқушылармен жүргізетін түзету және дамыту жұмыстарының мазмұны

Н. ИЗГАЛИЕВА

Инклюзивті оқытудың базалық құқық құжаты дамуында қандай да бір ауытқуы бар балаларға нәтижелі көмек құруға, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке және мамандыққа даярлау, бала мүгедектігін сауықтыруға бағытталған Қазақстан Республикасының мүмкіндіктері шектеулі балаларды «Әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетімді қолдау» заңы болып отыр.

Қазақстанда және де басқа ТМД мемлекеттерінде бұл процестің құқықтық, ғылыми, оқу-әдістемелік, тәжірибелі мамандармен жетік қамтамасыз етілуі қарастырылмаған. Сондықтан, барлық балаларды жалпы бі-

лім беру процестеріне толық енгізу және әлеуметтік бейімделуге, жасына, жынысына, шығу тегіне, дініне, экономикалық статусына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, отбасыларын белсенді қатыстыру, баланың дұрыс дамуына педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, баланың ғана емес, ортаның балалардың жеке ерекшелігіне және білімдік қажеттіліктеріне бейімделуі, яғни, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат.

Инклюзивтік білім беру дегеніміз – барлық балаларды, соның ішінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығу тегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарын белсенділікке шақыруға, баланың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік мұқтаж-дықтарына арнайы қолдау, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат.

Инклюзивті оқыту – ерекше мұқтаждықтары бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы ресми деректер бойынша Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілді. Инклюзив оқушылардың басым көпшілігі БЦП диагнозымен туылған балалар және құлағы нашар еститін оқушылар. Бұнымен қатар балалардың қосымша психологиялық дамуы тежелген, дизартрия, жалпы сөйлеуі бұзылған деген сияқты қосымша диагноздары бар. Аталған оқушыларға мектепте психологиялық қолдау қызметі ұйымдастырылған. Онда барлық бағыттарына жетекшілік ететін педагогтар, логопед, психолог маманы жұмыс атқарады. Психологиялық-педагогикалық қолдау (ППҚ) көрсету қызметінің әр маманы өз бағыттары бойынша жұмыс істейді. Бұл біріккен ППҚ қызметінің басты мақсаты – ерекше қажеттілігі бар балаға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету. Оның ішінде психологтың балаға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуі мынадай бағыттарда іске асырылады.

1. Диагностикалық бағыт: Баламен жұмыстың бағыттарын айқындау мен бала дамуындағы ауытқулардың алдын алу үшін қыркүйек айында психологиялық диагностика жұмыстары жүргізіледі. Оның мақсаты: баланың жақын даму аймағы мен актуалды даму аймағын, оқу барысындағы қиыншылықтардың себептері мен механизмдерін анықтау.

Бұл диагностиканың қорытындысы психологиялық тексеру хаттамасында, балаға психологиялық анықтама бергенде тіркеледі. Оқу жылының ортасында яғни екінші жарты жылдықтың басында оқушыларға екінші рет диагностика жүргізіледі. Бұл диагностика баламен жүргізілген түзетедамыту жұмысының баланың оқу танымдық қызметіне тигізген әсерінің тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді. Түзету-дамытудың бағдарламасының игеру деңгейінің нәтижесін бағалағанда баланың білім-білік дағдылары игеруге қажет танымдық қабілетінің қаншалықты қалыптасқандығына

ғана емес, баланың игерген білімін берілген мәселеде өз бетімен қаншалықты қолдана алатынына көңіл бөлінеді.

Психолог диагностиканы төмендегі бағыттар бойынша жүргізеді:

- Жалпы және ұсақ моторикасының дамуын диагностикалау;
- Оқушының мектепке дайындығын анықтау (1-сыныптар үшін);
- Оқушылардың оқу мотивациясын тексеру;
- Оқушылардың танымдық қабілеттерін анықтау (зейін, ойлау, логикалық ойлау, есте сақтау, қабылдау деңгейі);
- Сөйлеу ерекшеліктері;
- Өзін-өзі бағалауы;
- Ерік-жігері;
- Қарым-қатынасқа түсу қабілеті.

2. Түзету-дамыту бағыты. Түзету-дамыту жұмыстары мынадай бағыттарда жүзеге асады. – Ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар мен ойындар;

– Сенсорлы қабылдауды дамыту; (уақыт кеңістігін, пішін мен көлем, түстерді қабылдауы);

– салыстыру, талдау, жинақтау, қорытындылау, жалпы ойлау операцияларын қалыптастыру;

– зейіннің тұрақтылығын және шоғырлануын дамыту;

– көру, есту арқылы есте сақтауын дамыту;

– психомоторлық дамуды жүзеге асыру мен сөйлеу тілін, сөздік қорын арттыру. Алынған диагностика нәтижесі бойынша балаға жүргізілетін түзету-дамыту жұмысының бағыты анықталып, бағдарлама түзіледі. Бағдарламада баланың жеке бас ерекшеліктері мен қабілеттері ескеріліп сабақ жоспары жасалады. Түзету-дамыту сабақтары оқушының сабақтан бос уақытында өтіледі. Түзету-дамыту сабақтарының ұзақтығы 20-35 минут (оқушының зейін тұрақтылығына және төзімділігіне байланысты).

3. Психологиялық кеңес беру

– баланың жас, жеке, типтік ерекшеліктерін ескере отырып ата-аналарға, ұстаздарға бірқатар ұсыныстарды даярлау;

– Оқушымен тікелей жұмыс жасайтын педагогтармен әңгімелесу;

– баламен жүргізілген жұмыстың жалпы қорытындысымен ата-аналарды таныстыру;

– ата-аналарға баланың тәрбиесіндегі қиыншылықтары туралы нақты ұсыныстар даярлау;

– ата-аналарға баланың психофизикалық мүмкіндіктеріне сай баланы оқыту мен оны дамытудың маңыздылығын түсіндіру;

– ППҚ қызмет мамандарымен тығыз қарым-қатынаста болу. Баланың жеке бас ерекшеліктері жайлы пікір алмасу.

4. Әлеуметтік-бейімдеу бағыты.

– оқушының мектеп өміріне, қоғамға бейімделуіне қолдау көрсету;

- баланы қоғамдық жұмыстарға, мерекелік немесе басқа да іс-шараларға араластырып, жауапкершілігін арттыру;
- баланы әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлауға үйрету;
- мектепте өзін еркін сезінуге, өзін-өзі басқара білуге, өзі өмір сүретін ортаны толық бағдарлай білуге үйрету.

5. Әдістемелік-ұйымдастырушылық бағыт. Бұл бағыт психологтың баланың даму деңгейінің картасын толтыру, ісшараларға дайындық, баланың жеке құжаттарын толтыруды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар мұнда ұстаздар мен ата-аналарға арналған әдістемелік құралдарды жасау, өз білімін жетілдіру курстарына қатысу және т.б. жұмыстар кіреді.

Қорытындылай келе, педагог-психолог ППҚ маманы ретінде оқушының мектепке, оқу процесіне бейімделуіне, әлеуметтік ортаға сіңісуіне қолдау көрсетеді. Ал, психологиялық түзете-дамыту сабақтары оқушының танымдық қабілеттерін дамытуға, оның сөздік қорын молайтуға және сыныптастарымен, мұғалімдермен қарым-қатынасқа түсу қабілетін дамытуға септігін тигізеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А.С. Макаренко. Психология труда учителя. – М., «Просвещение», 1993;
2. В.И. Андреева. Педагогика творческого саморазвития. – Казань. 1996;
3. А.И. Қасымбай «Педагогикалық кеңес». №2, 3. 2018;
4. С. Бектенғалиева «Қазақстан мектебі». №3, 2015;
5. Выготский Л.С. Психология. – М., 2000.

Психокоррекциялық жаттығуларды қолданудың маңызы жайында

А. ҚАЖЕНБАЕВА

Соңғы кезде көптеген ата-аналарды, ұстаздарды балаларының оқу әрекетіндегі үлгермеушілігі ғана емес, олардың бойындағы эмоционалды тұрғыдағы түрлі тәртіп ерекшеліктерінің көрініс беруі алаңдатады.

Осындай жағдайлар кейде когнитивті бұзылуларды тудырып, баладағы неврологиялық ауытқушылықтар арқылы көрініс беріп, ата-ана баланы мектептен мектепке ауыстырып, тіпті үй жағдайында оқытуға дейін барады.

Баланың дені сау, бірақ ол қоршаған ортадағы адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алмайды, құрбыларының арасында өзінің мінез-

құлқын бақылау қабілеті төмен немесе бала өшпенді. Бұл немен байланысты? Оны түзетуге бола ма?

Бұл сұрақтар ата-аналар мен мұғалімдерге маза бермей, олар психологтардан көмек сұрауға мәжбүр болады.

Мектеп психологтары оқушыларда көрініс беретін мұндай қиыншылықтарды шұғыл түрде коррекциялық жұмыстар арқылы түзетуге қабілетті болуы керек.

«Коррекция» – латын тілінен аударғанда «түзету» деген мағынаны білдіреді. Ол тұлғаның қалыптасуына белсенді түрде психологиялық әдіс-тәсілдер арқылы ықпал етіп, білім беру мен тәрбиенің тиімді, дәстүрлі емес әдістерін қолданып, оқушылардың психикасындағы ауытқушылықтар мен кемшіліктерді түзету.

Психокоррекцияның дамуының алғашқы кезеңі – аномальды, яғни ауытқу жағдайындағы адамдардың психологиясын дәрігерлік және педагогикалық-психологиялық жағдайларда коррекциялау. Психолог Э. Сеген ақыл-ойында кемшілігі бар балаларды тәрбиелеуге арналған кешенді бағдарлама жасады, оны «Сегеннің тақтасы» деп атады.

Сонымен қатар, Петр Трошин адамның перцептивтік, мнемикалық, танымдық процестерін диагностикалау мен коррекциялаудың түрліше әдістерін ұсынды.

Ал, екінші кезеңі психокоррекцияның теориясы мен практикасының даму кезеңі болды. Бұл кезеңде психокоррекция психологияның зерттеу әдістерінің дамуымен қатар жүргізілді, бұл кезең тікелей М.Монтессори-дің есімімен тығыз байланысты болды. Онда баланың таным процестеріне арналған коррекциялық әдістер қолданылды. Оның теориясының негізі «дамудың сензитивті кезеңі» концепциясы болды.

Зерттеуші А.Н. Граборов ес, ерікті қимыл-қозғалысқа байланысты коррекцияны қолданса, В.П. Кащенко педагогикалық коррекция арқылы «қиын» балаларды түзету жұмыстарын қолға алды.

Үшінші кезең орыс психологы Л.С. Выготскийдің есімімен тығыз байланысты. Ол дамуында ауытқушылығы бар адамдарға арналған психокоррекциялық жұмыстардың негізгі бағыттары мен оның әдіснамалық негіздерін түсіндірді. Сонымен қатар ол тілінде, көру, есту мүшелерінде кемшілігі бар адамдарға арналған психокоррекцияның негізін салды.

Психокоррекция:

Біріншіден, дені сау, бірақ күнделікті жағдайда психологиялық қиыншылықтарға кездесетін, өзінің жүйке жүйесіне байланысты мінез еркшеліктерін жоюды көздейтін немесе өзін жақсы сезінетін, бірақ өзінің тұлға ретінде жан-жақты қалыптасуы үшін өз өмірінің мән-мағынасын өзгертуге тырысатын адамдарға беруі керек.

Екіншіден, психокоррекция аномальды балалардың дамуын түзетумен қатар аномальды емес, бірақ психикалық жағынан түзетуді керек ететін балаларға арналған бағдарламалармен жүргізілуі керек;

Сондықтан да психокоррекциялық жұмыстарды жүргізуші психолог маман:

- әрбір жас дамуы кезеңінің психологиялық ерекшеліктерін жақсы білуі керек;
- психикасында көрініс беретін кешеуілдеу немесе ауытқудың себептерін анықтай алуы керек;
- жүйке жүйесімен байланысты, арнаулы клиникалық-психологиялық немесе дәрігерлік көмекті қажет ететін коррекциялық жұмыстарды сауатты жүргізе білуі керек;
- дені сау адамдардың түрлі қолайсыздықтарымен байланысты мінез-құлқының өзгерістеріне берілетін психокоррекция түрлерін өткізуге қабілетті болуы керек;
- әрбір коррекциялық жұмыстардың мазмұнына сай бағдарламалар жасай білуі керек;.

Біз күнделікті өмірде адамдардың өзіндік психологиялық ерекшеліктерімен кездесеміз: психиканың бұзылуы, ауытқуы, кешеуілдеуі т.б.

Коррекциялық жұмыстарда көбінесе әсері мол жаттығулар – олар топтық психокоррекциялық жаттығулар. Топтық психокоррекциялық жаттығулар ойын, арттерапия әдістерімен, денеге бағдарланған психокоррекция, психодрамалар, рольдік ойындар арқылы жүргізіледі.

Топтық коррекция – адамдарға әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасаудың тиімді формасы, топтық қарым-қатынас жасау арқылы адамдардың түрлі қиыншылықтарын табиғи жағдайда шешуге көмектесуге болады.

Топтық психокоррекция адамдардың бір-біріне көмегі мен түсіністігін дамытып, топ мүшелерінің коммуникативтік қасиеттерін, олардың түрлі қиыншылықтарды өзбетімен шеше алуына, өздерінің және өзгелердің мүмкіндіктерін дұрыс бағалай білуіне, адамның эмоциональды-еріктік сапаларын қалыптастырып, өзінің алдына мақсат қоя отыра, оны орындауға деген талпыныстарын дамытады.

Коррекциялық жаттығулар аптасына бір-екі рет 1,5 сағат көлемінде жүргізіледі, қатысушы адамдардың жас мөлшеріне қарай оның өткізілу уақытын ұзартуға болады.

Мәселен, баланың ұялуы, жасқануы, оның сабақта, сабақтан тыс қарым-қатынастарға түсудегі ішкі қиналыстары, эмоциональды қиыншылықтары адамның денесін еркін ұстай алмай, өз ойын дұрыс жеткізе алмауына әкеліп соғады. Баланың сабақ айту алдындағы ішкі қиыншылықтары, тақтаға шығар алдындағы қобалжулары, т.б. балада тіпті соматикалық аурулардың пайда болуына әкеліп соқтыруы мүмкін: жүрегінің соғысының жиілеуі, басының ауруы, құлағының шыңылдауы, қолының, дауысының дірілдеуі, т.б.

Сондықтан да психолог оқушының бұлшық еттерін босатып, өз денесін еркін басқара алуы үшін түрлі мазмұндағы коррекциялық жатты-

ғұлар жүргізуіне болады. Мысалы: «Арқадағы сурет» бұл коррекциялық жаттығу «Бұзылған телефон» ойынына өте ұқсас, тек онда әрбір адамның ойлаған сөзі айтылмайды, қағаз бетіне түсіріледі, екі адамнан шығып, бірі-бірінің арқасына қағазды қойып сөз жазады, ал екінші адам сол сөзді табуы керек және өзінің ішкі жан-дүниесінің сезіну ерекшелігін түсіндіруі керек.

Адамның дене қимылдарының еркіндігін дамытуда би әдістерін қолданудың маңызы зор. Топтық би, гимнастикалық жаттығулар, ритмиканың түрлері топ мүшелерінің бір-біріне деген эмоционалды қарым-қатынастарының қалыптасуына, адамдарда көрініс беретін ішкі реніш, мазасыздану сезімдерін жоюға үлкен көмегін тигізеді. Мысалы: «Мен билеймін» деп аталатын коррекциялық жаттығуда белгілі бір жеңіл әуеннің ырғағымен бір оқушыны ортаға шығарып, оның өз биін ойлап шығаруы сұралады, ал өзге қатысушылар оның биін қайталауы керек.

Бұл жаттығу адамдардың әуеннің ырғағы арқылы бірі-біріне деген эмоционалды қарым-қатынасының қалыптасуына, денесін сергітіп, бұлшық еттерін босатуына, ішкі жан-дүниесін кернеген жағымсыз сезімдерін сыртқа шығаруына көмектеседі. Соңында топ мүшелерінің осы жаттығудан алған әсерлері сұралады.

Осы әдістермен қатар, психодраманың, рольдік ойындарды қолданудың маңызы зор, яғни вербальды емес қарым-қатынас формаларын қолдану, мысалы: «Айна» психокоррекциялық ойынын қолдануға болады, топтың екі мүшесі бірі-біріне қарсы тұрып, түрлі қимылдар жасайды, ал келесі бір адам оның көлеңкесі сияқты оған еріп отырады және оны қайталайды.

Топтық коррекцияда адамдар бірі-бірін танып, өздерінің жетістіктері мен кемшіліктерін, мүмкіндіктерін көре біледі.

Бұл жаттығуларды тек ғана оқушылармен ғана емес, мектептің мұғалімдерімен, ата-аналармен де жүргізуге болады.

Коррекциялық жаттығулар қандай жағдайларда қолданылады:

1. Адамның эмоционалды дамуындағы өзгерістерге байқалғанда;
2. Интеллектілік дамуындағы ауытқушылықтар көрініс берген жағдайда;
3. Балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлқындағы көлеңсіз жағдайлар орын алғанда;
4. Баланың когнитивті дамуының жеткіліксіздігіне байланысты;
5. Баланың эмоционалды-еріктік ерекшеліктерін жетілдіруге;

Коррекциялық жұмыстарды жүргізу үшін мектептегі психологиялық қызметте алдағы айтылған себептерге байланысты коррекциялық бағдарламалар дайындалуы керек, олар психолог-маманнан: білім, тәжірибе, шығармашылық ізденіс пен белсенділікті қажет етеді. Коррекциялық бағдарламалар жасау үшін психолог мынадай принциптерді басшылыққа алуы керек:

1. Психопрофилактикалық, психодиагностикалық және психокоррекциялық міндеттерді байланыстыра жүргізу принципі;
2. Коррекцияның каузальдығын (себебін) бастапқы орынға қою принципі;
3. Коррекцияның іс-әрекеттілік принципін сақтау;
4. Клиенттің жас дамуы, психологиялық және даралық ерекшелігін есепке алу принципі;
5. Психологиялық әсер ету әдістерінің кешенін дұрыс үйлестіру принципі;
6. Коррекциялық бағдарламаға ортаны тарта білу принципі;
7. Берілген тапсырмалардың көлемімен жан-жақтылығын есепке алу принципі;
8. Берілген материалдардың эмоцияға әсер ету деңгейін есепке алу принципі.

Әдебиеттер:

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. – Брест, 1993;
2. Осипова А.А. Общая психокоррекция. – М., 2007;
3. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – Киев, 1997;
4. Исурина Г.Л. Методы и техники групповой психотерапии. – М, 1990;
5. Кушембаев Р.К. Психотехникалық жаттығулар және коррекциялық бағдарламалар. – А., 1999.

Тұлға етіп тәрбиелеуде баланың жеке қасиетін ашудың маңызы

Д. ЖАПАРОВ

Жеке тұлғаның қалыптасып дамуы үздіксіз сипатта болатыны мәлім. Оның жүзеге асуы тек сабақ жүйесі ғана емес, сабақтан тыс жүргізілетін әртүрлі тәрбие әрекеттерімен ұштасады. Тәрбие жұмысының формасы тек қана баланың өзіндік дара қабілетін ашуға ықпал етпейді, сонымен бірге оқушылар ұжымында өмір сүруге үйретеді. Яғни, оқу, еңбек әрекеттерінде және қоғамдық пайдалы істерді атқаруда өзара ынтымақтастыққа, бір-біріне қамқор болуға, өзін басқа жолдастарының орнына қоя білуге тәрбиелейді.

Тіпті оқудан тыс әрекеттің қандай да бір түрі болмасын, (танымдық, спорттық, еңбектік, қоғамдық) оқушылардың өзара ынтымақтастық тәжірибесін белгілі бір салада байытады, қорытындысында үлкен тәрбиелік нәтижеге қол жеткізуге ықпал етеді. Мысалы, балалар бірігіп спектакль қойды делік, онда өзара қарым-қатынас тәжірибесін меңгереді.

Балада әр түрлі көркемөнер әрекеттерінің түрімен тікелей танысу арқылы ондағы қажеттілікті қалыптастыруға болады. Оған қызығушылықты баланың дара ерекшеліктерін және қажетті біліктілік пен дағды дәрежесін ескеру негізінде қалыптастыру керек. Басқа сөзбен айтқанда, сабақтан тыс жұмыста бала өзіне пайдалы әрекетпен шұғылдануы тиіс және оны өзіндік тұрғыдан ұйымдастыра алуы қажет.

Баланың дүниетанымының компоненттері: адамгершілік, эмоционалдық, ерік-жігерін қалыптастыру. Сабақтан тыс жұмыстарында бала адамгершілік түсінік арқылы қоғамдық мораль және мінез-құлық нормаларын меңгереді.

Эмоциялық сала шығармашылық әрекетте эстетикалық көзқарас арқылы қалыптасады.

Ата-аналармен тұрақты байланыс орнату. Ондағы мақсат: отбасын, оның мүшелерін өзара қарым-қатынасы мәдениет деңгейің, жанұяның жеке басқа ықпалын, ата-ананың педагогикалық білім дәрежесінің жай-күйін анықтап, кеңес беріп, оларды бала тәрбиесіне ортақтастыруды көздейді.

- Баланың өмірін ұйымдастыруды, оның тәрбиесіне қатысты мәселелерді шешуде ортақ көзқарастың болуында;

- Баланың отбасы мен мектеп жағдайындағы дамуын және әлеуметтенуін тиімді ұйымдастыру мақсатында тәрбиенің бірыңғай ұстанымдарын қюуда;

- Баланың әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық даму жағдайын ескере отыра, тәрбиенің мақсаты және міндеттерін дұрыс анықтау, оларды жүзеге асырудың назарда болуында;

- Баланың жан-жақты үйлесімді дамуы үшін тәрбиелік ықпалды тиімді және нәтижелі ұйымдастыру қажет;

- Балаға мектеп пен мектептен тыс тәрбие мекемелерінің, ата-аналар мен жұртшылықтың педагогикалық қолдауын ұйымдастыру;

- Баланы әр түрлі ортада, әр түрлі жағдайда жан-жақты жақсы танып білу үшін оның жан дүниесімен сырласу;

- Балаға ықпал етудің жалпы тәсілі мен техникасын ойластыруда, әр түрлі өмір жағдайында оның тұлғасына әсер етуде күш-жігерді біріктіру;

- Сабақтан тыс әр түрлі тәрбиелік шараларға қатыстыру (мәдени шара, саяхат, кеш, спорттық жарыстар, т.с.с.);

- Жалпы мектеп көлемінде өткізілетін дәстүрлі шараларға қатыстыру (мектеп бітірушілермен кездесу, соңғы қоңырау, жаңа жыл шыршасы, халықаралық әйелдер мейрамы, наурыз, оқушылардың жазғы демалысын өткізу т.б.);

- Балалардың сабақтарына, олимпиада, кештерге, апталықтарға, ата-аналардың ашық есік күніне т.б.;

- мектептің кәсіптік бағдар жұмыстарына қатысу (еңбек адамдарымен кездесу, өндіріске саяхат, кәсіби бағдар бөлмесін жабдықтау жұмыстары);

- мамандықтарына сай факультативтік және үйірме жұмыстарын ұйымдастыру;

- мектептің және сынып кеңестерінің жұмыстарына;

- мектептің немесе сыныптың жөндеу жұмыстарына, ауланы көгалдандыруға қатысу, кітапхана қорын молайтуға, көрмелер ұйымдастыруға;

- мектептің немесе сыныптың әр түрлі шараларын ұйымдастыру және оларды өткізуге өндіріс және фирмалар арқылы материалдық көмек сұрау, т.б.

Тәрбие ана сүтінен басталып, біреудің біреуге ықпалы арқылы өмір бойы қалыптасатын құбылыс. Бала тәрбиесі – тәрбиенің бір саласы десек, жалпы адамзат қоғамының басты міндеті – перзент тәрбиелеп өсіру және оны ізгілікке баулу, өнер үйретіп, тиянақты білім беру, абзал азамат етіп тәрбиелеу. Отбасының жемісі, алтын тіреуіндегі – бала өйткені бала өмірдің жалғасы.

Қазақ халқының да бала тәрбиесі жөнінде атам заманнан жиіп-терген мол тәжірибесі бар. Ол өзінде бар ең жақсы қасиеттерін жеткіншек ұрпаққа күнделікті тұрмыста үйретіп, оның бойына сіңіріп отырды.

Тәрбие өнері дегеніміз – ең алдымен адам жүрегіне жол таба білу өнері. Бала жүрегіне жолды сөзбен де, айла, әдіс-тәсілмен де, балаға деген жүрек сезімі – махаббатпен де табуға болады. Жылы-жылы сөйлессе жібімейтін жүрек жоқ, тек соған апарар жолды таңдай білуіміз керек.

Тәртіп – өзінді-өзің қадағалаудың, өзінді-өзің басқарудың көрінісі мен құралы. Бұл өз иланымен, саналы түрде істелмесе, сырттан таңылған, күштеу, зорлау ретінде қабылданса жағымсыз ауыртпалыққа немесе іс жүзінде мәні жоқ сөзге айналады.

Тәртіпті адам барлық жерде де: үйде, мектепте, қоғамдық орында, іс үстінде, демалыста болсын, адамдар арасында немесе жеке басы жүргенде болсын, өзінің басқалардың алдындағы жауапкершілігі мен міндетін ұмытпайды. Бұл оның мәдениеттілігінің де белгісі болып әрекет етеді.

Адам өзін жақсы қасиеттерге тәрбиелеу үшін ең алдымен өзін тани білуі тиіс. Өзін-өзі тани білу өзіндік сананың қалыптасуынан басталады. Өзін-өзі тану жас жеткіншектерді адамгершілік рухани тұрғысынан тәрбиелеудегі ерекшелігі, өзімізді тану арқылы біз өзгені танитын артықшылыққа ие боламыз.

Әрбір жеткіншек ұрпақ ең алдымен туған халқының әдеп – инабат тағылымын бойына сіңіріп өсуге тиіс. Сонда ғана бәріміз ғұмыр кешіп, еңбек ететін, аялап ұл-қыз өсіріп, бақытқа талпынатын қоғамдық ортада ізгілік салтанат құрады.

Оқушылардың ойлау қабілетін дамыта оқыту жағдайында арттыру

Е. РАМАЗАНОВА

Барлық жұмыстарда оқушылардың қалауы, таңдауы мен ұсыныстарын ескеру қажет.

Оқушылардың танымдық ізденімпаздығы мен белсенділігін, шығармашылық бағытына негізделген жұмыс түрлерін пайдалану олардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыра алады. Сондай-ақ мектептегі пәндік олимпиадалар, сайыстар, көркемөнер және техникалық көрмелер, түрлі шығармашылық кештер оқушылардың ізденіс қабілетін ұштап, дербес оң нәтижеге жетуге ықпал етеді.

В. Лембергтің пікірінше, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру төмендегідей шарттарға байланысты:

- жұмыстың мақсатын айқын түсінуі;
- жұмыстың жемісті аяқталуы;
- жұмысты өз еркімен, қалауымен орындауы.

Сонымен қатар оқушылардың шығармашылық дербестігі мен ізденімпаздығын қалыптастыруға мұғалімнің педагогикалық шеберлігі қажет.

Шығармашылық процедуралар төмендегілер:

1. Бұрын меңгерілген білімін және білігін жаңа жағдайда дербес көшіру;

2. Таныс жағдайдағы мәселені көре білу;

3. Нысанның жаңа қызметін көре білу;

4. Шешімнің немесе оның әдістерінің баламасын көре білу.

Шығармашылыққа үйрету тұлғаның интеллектуалдық аспектісі ғана емес, оның психологиялық мінез-құлық ерекшеліктерін де көздейді. Оған жігерлік, жаңа жағдайларға бейімделуге икемділік, қажырлық пен табандылық, тәуелсіздік пен адамгершілік сезімі, ынтымақтастық, қажырлы еңбекке қабілеті, белгісіз жағдайдағы өзіне сенімділік, ақиқатты іздеудегі және қарым- қатынастағы адалдық жатады.

Оқушыларды жоспарлы жұмыс істеуге баулу өз жұмысының нәтижесін өзі тексеруге, тапсырманы орындаудың тәртібі мен әдістерін анықтай білуге, сабақта бір күнді, апта ішіндегі, ай ішіндегі өз жұмысын жоспарлай білуге ұсынылған өлшемдер негізінде өз жұмысының нәтижесін талдау мен бағалауға, сондай-ақ мұндай өлшемдерді өздері жасауға үйретуді көздейді.

Шығармашылық бастаманы дамыту аудиторияда белгілі бір адамгершілік және эмоционалдық ахуалды қалыптастырмайынша жүзеге аспайды. Шешуші рөл мұғалімнің ұстанымы, оның шығармашылық ынта-

сы, мейірбандығы, еркін ойлау мүмкіндігін жасауы және өзін-өзі көрсетуі болып табылады.

Бұл мақсатқа жетудің көп тәсілдері бар:

- бастапқыда түсінуге оңай шығармашылық тапсырмалар беру;
- белгілі нәрсені жаңаша жеткізуді сұрау;
- оқушылардың іс-әрекетіне қызығу таныту;
- жауаптарының нұсқасын мадақтау және көрсету;
- іс-әрекетке болжам жасау.

Шығармашылық мүмкіндікті қалыптастырудың маңызы – міндеті дарынды балалармен, оларды табумен және мадақтаумен, олардың өзін-өзі жоғары дәрежеде дамытуға жағдай жасаумен байланысты болып отыр.

Оқушылардың тапсырманы орындаудағы шығармашылық деңгейі тек айтылған тапсырманың мазмұнына тәуелді екенін тәжірибе көрсетіп берді. Егер тапсырма нашар берілсе немесе негізгі ғылымның нақты мәселесі түсініксіз болса, онда сапалы нәтижеге жетуге мүмкіндік аз. Шығармашылық мәселе білімде қазіргі уақытта ерекше өзекті болып отыр. Шығармашылық – бұл табыс қана емес, танымдылықтың өте ұзақ үрдісі, оқушылармен қарым-қатынас орнатылуы. Әр оқушыға барлығы оңай тие қоймайды. Оқытушы әр оқушыға ерекше жол тауып, оның шығармашылық бастамасын дамытуы керек. «Өзіңді өзің жарат» деген пікір бар, бұл ой біздің сабақтарда басты болып табылуы керек.

Оқу қызметіне қызығушылығының ең басты шарттарының бірі:

- оқытылып отырған материалдың, жұмыс ізденістерінің әртүрлілігі.
- оқушылардың қызығушылығын тіл дамыту, біліктілік, пайымдау қызығушылықтарын қалыптастыруға себеп болатын жеке тапсырмалар.

Ойлау қабілетін дамытуға келесі тапсырмалар себеп бола алады:

1. Метаграммалар.

П – көз жасыңды төккізеді (пияз);

Қ – қорқақ, қаша жөнелуге дайын (қоян);

Т – томпаңдап, асықпай жүргені (түйе).

2. Анограммалар құрастырады. Тапсырма. Әріптерді алмастыра отырып, жаңа сөздер құрастыр. Мысалы: дене – неде?, қас – сақ, тас – сат .

3. Балалардың қызыға орындайтын тапсырмалары: ребус, кроссворд, криптограммалар.

Сабақта және сабақтан тыс уақытта берілетін бұл жұмыс түрлері оқушыларға «сабақ – қызықты емес мазмұнды жаттығулар мен ережелер қосындысы» деген ой бермейді. Бүгінгі күнде сабаққа деген жоғары қызығушылықтың кезекті айналымы туралы айтуға болады. Сабақта жеке ыңғайда жұмыс істейді. Әр топ жеке тапсырмалар алады. Бұл қосымша, және анықтама әдебиетпен жұмыс жасауға әсер етеді, кейде бұл түр тұтас зерттеуге айналуы мүмкін.

Шығармашылық ойлауын дамыту жаттығулары.

Қазіргі психологияда бұл міндеттерді дивергенттік деп, ал белсенді ойлауды – дивергенттік ойлау деп атайды. Дивергенттік міндеттердің ерекшелігі: қойылған бір сұраққа бір емес, бірнеше немесе көптеген дұрыс жауап бола алуы. Әрине, бұл ойлау түрі елес-қиялмен тығыз байланысты. Ойлаудың бұл дивергенттік түрі шығармашылық болып табылады.

Дивергенттік тапсырмаларды орындау барысында, балалардың келесі қасиеттері: өзіндіктігі, ойлау продуктивтілігі, қоғамдастықтың жеңілдігі, мәселелерге деген жоғары сезімталдығы және басқа да шығармашылық қызметінде қажетті қасиеттері мен қабілеттері дамиды.

Мысал негізінде балалармен жұмыс дағдысында пайдаланатын тапсырма түрлерін қарастыра өтейік:

I. Жарық пен қараңғылық түсініктерін беретін сын есімдер мен зат есімдерді іріктеу.

Мысалы: 1) Жарық – айқын, нәзік, жібек.

Таң-жарық, таза, аялы, мейірімді.

2) қараңғылық – жабық, суық, құпиялы, сырлы.

II. Ұқсас емес заттарға жалпы белгілер тап:

Бұлт – есік

Қуыршақ – қар

III. Тапсырмалардың тағы бір нұсқасы: ойлан, не болуы мүмкін, егерде....

«..... адамдар құстарша ұшуды үйренсе»

«..... иттер адамша сөйлесе бастаса»

«..... ертегі кейіпкерлерінің барлығын жандандырсақ»

«..... су құбыры кранынан шырын аға бастаса»

IV. Оқиға себептерін іздестіру тапсырмалары. Берілген ахуалдардың пайда болған себептерін анықтау.

1. Анам бәрімізден кеш жататын еді;

2. Күннің көзі әлі батқан жоқ, бірақ айналаны қараңғы жамыла бастады;

3. Есік алдында отырған ит мысықты көре сала ырылдай бастады.

V. Тапсырманың тағы бір түрі: кейіпкерлердің осындай көңіл-күйіне не себеп болды екен?

Бұл ізденістердің нәтижелері бойынша оқушылар рефераттар дайындап, шығармашылық тапсырмалар құрастырады.

Әрине, мектепке оқушылар әр түрлі қабілеттерімен келеді. Орта оқушыға теңелетін,

нашар балалармен ғана жұмыс істейтін уақыт өтті. Оларды біз әрине ұмытпаймыз, қызығушылықтарын дамытамыз. Бірақ, одан гөрі дарындыларға жағдай туғызуға, танымдылық қызметтерін қызығушылықпен қалыптастыруға, қолайлы нұсқаларды таңдап алуға біз міндеттіміз.

Оқытудың ең басты қағидаларының бірі – дарадан күрделіге қағидасы. Бұл шығармашылық қабілеттің біртіндеп дамуы. Шығармашылық қабілеттерді дамытудағы оқытуды ұйымдастыру үдерісінде жалпы дидактикалық қағидаларға үлкен мән беріледі:

- ғылымдылығына;
- жүйелілігіне;
- ізбасарлығына;
- белсеңділігіне;
- нақтылығына;
- көрнекілігіне.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту сабақтары ойын түрінде өткізіледі. Бұл үшін жаңа түрлі ойындар керек: шығармашылық, дамытушылық ойындар.

1. Әр ойынның өз алдына міндеттері қойылады;
2. Тапсырмалар әр формада беріледі, ақпарат берудің әр түрлі тәсілдерімен таныстыра отырады;
3. Тапсырмаларды күрделілігі өсу ретінде орналастырады;
4. Шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімділігі болу үшін келесі шарттарды сақтау керек:

- қабілеттерді дамытуды ерте жастан бастау;
- тапсырмалар қабілеттердің дамуынан алда болуы керек;
- шығармашылық ойындар мазмұн жағынан әр түрлі болуы керек.

Қағидалармен бірге келесі әдістер пайдаланады:

Тәжірибелік, көрнекілік, сөздік. Тәжірибелікке жаттығулар, ойындар жатады; көрнекілік – аңдып байқау, тыңдау (сурет, диафильмдер); сөздік-сұхбат, әңгіме, оқу, мазмұндау.

Бұл әдістер бір-бірімен үйлестіріліп отыруы керек.

Шығармашылық қабілеттердің дамуы менің сабақтарымда басталып, жалғасын «Талапкер» атты шығармашылық тобының жұмысында тапты – бұл топтың шығармашылық дамуына өзіндік микроклимат жасалды. «Талапкер» мүшелері өз алдына ізденімпаздық іс-әрекетін жасап, сол шығармашылық қызмет барысында ұжымдық әдісі бойынша жұмыс жасап отырды. Өзім оқушыларға алғашында әр түрлі бағыт беріп отырдым, кезеңді жұмыс нәтижесінде біз белгілі бір көрсеткіштерге жеттік деп ойлаймыз. Оқушылар өз жұмыстарын баспасөз бетінен көр-

ді, мектеп қабырғасында өткізілген конкурстарда жүлделі орындарға ие болды..

Сонымен, универсалдық шығармашылық қабілеттер – бұл адамның әр түрлі шығармашылық қызметін орындағандығы нәтижелігін анықтайтын жеке ерекшеліктері, қасиеттері.

Балалық кезеңнің шығармашылық қабілеттерін дамытуда өте үлкен, бай мүмкіндіктері бар. Сол мүмкіндіктерін жоғалтпау, сақтап дамыту, мемелекеттік тілді үйренуге оқушылардың қызығушылығын арттыру, білім сапасын жоғарылату біздің қолымызда,біздің мақсатымыздың іске асырылуы.

Космонавтика атасы К.Э. Циолковскийдің ұлы тұжырымы бар: «Мен алғашында көпшілікке белгілі ақиқаттарды аштым, кейін кейбіреулерге белгілі ақиқаттарды аштым, содан кейін ғана ешкімге белгісіз ақиқаттарды аша бастадым».

Бұл шығармашылық қабілеттердің туа бастау жолы, өнертапқыштық, зерттеушілік дарынының даму жолы болса керек. Біздің міндетіміз – балаға осы жолға түсуге көмек беру.

Предупреждение конфликтного поведения старшеклассников

С.А. СЛЕПЦОВА

Процесс обучения и воспитания, как и всякое развитие, невозможен без противоречий и конфликтов. Большинство людей считают конфликт отрицательной и разрушающей силой, однако, конфликт может способствовать личностному росту человека, если подходить к его решению конструктивно. Умение конструктивно справляться с конфликтами не только способствует укреплению душевного здоровья детей, но и благотворно влияет на школьный климат в целом.

Цели и задачи: снижение конфликтности старшеклассников; развитие навыков самоконтроля с опорой на внутренние резервы школьников; помощь в осознании собственной ответственности за свои поступки, в анализе своих установок, в осознании значимости бесконфликтного общения; обучение общению, позволяющему регулировать конфликтные ситуации. Методы: групповая дискуссия, игровые методы, медитативные техники, арт-методы. Условия проведения: класс или

другое просторное, хорошо освещенное помещение. Время проведения занятия 40 минут.

Этап. Цели. Оборудование

I. Подготовительный. 1. Новые знакомства. Формирование единого рабочего пространства и выработка правил поведения в группе на протяжении всех занятий; активизация и организация участников тренинга. Музыкальное сопровождение, листы А4, карандаши, фломастеры, карточки или слайды с правилами;

2. Кто Я? Создание атмосферы безопасности и доброжелательности. Ручки или карандаши, рабочие бланки;

3. Горы и долины. Выделение индивидуальных качеств участников; окончательная организация тренинговых занятий. Фломастеры, бумага.

II. Основной. 4. Мое отношение к конфликтам. О с о з н а н и е участниками некоторых механизмов своего конфликтного поведения; развитие восприятия тонких чувств, снижение уровня тревожности;

5. Переступить черту. Прояснение характера наиболее конфликтных взаимоотношений; формирование умения конструктивного решения конфликтов. Ручка или карандаш, бумага, краски, кисти, влажные салфетки;

6. Саморегуляция. Создание внешних и внутренних условий для развития необходимых качеств личности, ведущих к снижению агрессии; выработка навыков саморегуляции. Музыкальное сопровождение, цветные карандаши, бумага, мусорный мешок, свеча;

7. Я и другие. Предоставить участникам возможность задуматься над своим образом жизни. Листы бумаги А4, цветные карандаши, «Звуки природы», свеча;

8. Мои возможности. Эмоциональная разрядка, формирование навыков оптимального поведения в критических ситуациях, музыкальное сопровождение;

III. Закрепляющий. 9. Мой гнев. Развитие умения контролировать свои эмоции; закрепление навыков конструктивного решения конфликтов. Карточки со скороговорками, видеоряд (фотографии, репродукции, киноэпизоды), музыка релаксации;

10. Я – идеальный. Оценка полученных участниками навыков бесконфликтного общения; рефлексия. «Сердечки», фломастеры, бумага А4, свеча, музыкальное сопровождение.

Занятие 1. Упражнение 1. Выброс пальцев (приветствие).

Ведущий: «В рыцарские времена в обращении между людьми было введено рукопожатие. Этот жест указывал на то, что рыцарь безоружен и открыт для общения с партнером. Сейчас этот жест играет ту же роль: когда мыжимаем руку партнеру, мы без слов «говорим» ему, что считаем его своим другом. Думаю, мы имеем все основания для

того, чтобы обменяться рукопожатием. Только сделаем это необычно. Сейчас на счет «три» мы, стоя в кругу, выбросим любое количество пальцев правой руки. Наша задача – не договариваясь, постараться выбросить одинаковое количество пальцев. У кого в круге окажется одинаковое количество пальцев,жимают друг другу руки». Ведущий следит за тем, чтобы все участники поздоровались.

Упражнение выполняется каждый раз как своеобразный ритуал. Ритуал приветствия позволяет спланировать детей, создавая атмосферу группового доверия и принятия. После приветствия в группе устанавливаются правила для работы в течение всех занятий (ведущий + участники) – не опаздывать, не перебивать, конфиденциальность, стоп, высказываться только от своего имени и пр.

Упражнение 2. «Расскажи». Все участники садятся вместе и разговаривают друг с другом. Они должны как можно больше узнать информации друг о друге. Оформляются визитки. Далее – рассказывают о своих впечатлениях. В конце занятия шеренг – что понравилось, а что нет. Ритуал прощания – зажигается свеча и передается по кругу, все благодарят друг друга за общение.

Занятие 2. Приветствие. Упражнение 2. «Я такой же, как ты!». Участники разбиваются по парам и находят сходства между собой (особенности характера, внешности, поведения и т.д.). Затем все садятся в круг и выступают парами: каждая пара поочередно говорит: «Ты такой же, как я, у тебя +». В результате узнается о своих товарищах как можно больше новой информации. Появляется чувство единения; выясняется, что у многих схожи проблемы.

Упражнение 3. «Кто Я?». Участникам необходимо дописать предложения на рабочих листах.

1. Больше всего я беспокоюсь о следующих людях +
2. Я горжусь собой, когда я +
3. Я симпатичный человек, потому что +
4. Больше всего я восхищаюсь следующими людьми +
5. В них меня больше всего восхищают такие качества, как +
6. У меня есть такие два замечательных качества +
7. Доброе дело, которое я сделал – это +

Информацию можно и не хранить в тайне. Каждый выигрывает от того, что другие узнают, чем он гордиться и восхищается. Необходимо подчеркнуть, что участники должны внимательно слушать друг друга и относиться друг к другу уважительно. В конце занятия шеренг. Ритуал прощания.

Занятие 3. Приветствие. Упражнение 2. «Я отличаюсь от тебя». Участники разбиваются по парам и находят различия между собой (особенности характера, внешности, поведения и т.д.). Затем все са-

дятся в круг и выступают парами: каждая пара поочередно говорит: «Я отличаюсь от тебя, так как я +».

Упражнение 3. «Горы и долины».

Каждый должен изобразить на листе бумаги информацию о себе следующим образом: 1) в левой части листа нужно поставить точку и написать дату своего рождения; 2) в правой части – точка и дата настоящего дня; 3) провести линию от точки в левой части листа к точке в правой части – применительно к каждому хорошему событию в жизни провести линию вверх, так, чтобы получилась гора. Чем значительнее и лучше событие, тем выше гора. Событие неприятное – впадина. Каждое событие датируется. Далее происходит обмен рисунками и интерпретация. Данное упражнение дает возможность участникам окончательно познакомиться друг с другом. Они воспринимают группу как единую команду. Снимаются чувства скованности, зажатости, напряженности. Ритуал прощания.

Занятие 4. Приветствие. Упражнение 2. «Две стороны моего Я». Работа в парах. Один выступает в роли «слушателя, советника», другой рассказывает о своих проблемах, почему он конфликтует с кем-либо. Затем вместе ищут выход из сложившейся ситуации. После этого пары меняются и образуют новые. В конце упражнения – групповая дискуссия.

Упражнение 3. «Баюшки-баю».

Все участники образуют полукруг и протягивают перед собой руки. Один встает спиной к остальным в центр полукруга и опирается на вытянутые руки других участников.

Инструкция: «Настройтесь на этого человека. Представьте, что это для вас сейчас самый дорогой и близкий человек». Под музыкальное сопровождение участники передают, через прикосновение, свое тепло, дружеское отношение к нему. Каждый по очереди или желанию становится в центр и получает поддержку товарищей.

Занятие 5. Приветствие. Упражнение 2. «Переступить черту».

Инструкция: 1) Составьте список значимых для вас лиц, с которыми у вас возникают конфликтные отношения. Затем выберите пять человек, с которыми конфликтуете наиболее часто;

2) На листе бумаги изобразите одну центральную точку (Я) и пять точек – это выбранные вами люди;

3) В пространстве между центральной и каждой из пяти точек выполните свободный рисунок, который бы отражал характер ваших отношений с данным человеком (визуальный портрет). Вы можете изобразить что угодно, не заботясь о мастерстве исполнения;

4) К каждому рисунку нужно придумать подписи, отражающие характер этих взаимоотношений (словесный портрет). «Благодаря этому у вас может возникнуть какое-то решение и, возможно, план изменения

этих отношений к лучшему». В конце – обмен мнениями по вопросам решения проблем.

Упражнение 3. «Зоопарк». Инструкция: «Ребята! Сейчас мы с вами пойдем в зоопарк, но + представлять животных вы будете сами. Разделитесь по парам, возьмите краски, подумайте, каким животным вы хотели бы быть и раскрасьте друг друга. Затем нужно продемонстрировать поведение животного, которого вы представляете, рассказать о его характере». В конце – «фото на память» по желанию, рефлексия. Ритуал прощания.

Занятие 6. Приветствие. Упражнение 2. «Путь к цели».

Ведущий: В любой проблемной ситуации возникают негативные чувства, эмоции, напряжение. Важно их не отодвигать, а определенным образом прорабатывать, выражать, давать им выход, используя конструктивные способы, позволяющие не нанести вред себе и другому человеку. Какие могут быть способы? (Мозговой штурм. Варианты записываются). Вспоминаем напряженную конфликтную ситуацию, человека, на которого злимся; рисуем злобу; отходим друг от друга на безопасное расстояние; мнем, рвем рисунок и бросаем в мусорный мешок со словами: «Я выбрасываю сюда всю свою злобу на человека (ситуацию)». «Мои ощущения сейчас» – дискуссия.

Упражнение 3. «Радуга». Участники занимают удобное для них место и положение (каждый участник выбирает место себе сам – необходимо наблюдать, чтобы выбор прошел бесконфликтно).

Упражнение проводится под тихое музыкальное сопровождение (например, звуки природы).

1. Закройте глаза и расслабьтесь. Сделайте несколько глубоких вдохов и выдохов.

Красный цвет – огонь, ярость +

2. Оранжевый цвет – отблески заходящего солнца +

3. «Желтый» – весело и спокойно, + тепло +

4. «Зеленый» – чистая, вымытая дождем трава +

5. «Голубой» – безоблачное небо +

6. «Синий» – ожидание +

7. «Фиолетовый» – я спокоен + мое дыхание ровное + вдох – выдох +

8. «Белый» – открыли глаза +

В конце занятия рефлексия. Ритуал прощания.

Занятие 7. Приветствие. Упражнение 2. «Что я видел».

Инструкция: Каждый раз, когда возникает конфликтная ситуация, вы используете слова-детонаторы, т.е. слова, на которые вы получаете негативный ответ. Хорошо подумайте над конфликтом, в котором вы принимали участие и запишите его суть и слова-детонаторы, если вы их слышали или произносили сами. Однако не записывайте имена, просто пишите «мальчик», «девочка», «мужчина», «женщина». Если

вы описываете конфликт в семье, можно использовать слова «брат», «сестра» и пр. Пример: участники конфликта – я и моя сестра. Содержание конфликта – я поспорил с сестрой, кто лучше знает компьютер. Она употребляла слова-детонаторы, называя меня «тупым олухом».

Упражнение 3. «Трудное решение».

Все участники садятся в круг и рассказывают о конфликтной ситуации (упр. 2), как он себя в ней повел, к чему его это привело, каковы были последствия. Затем группой оговаривается данная ситуация, высказываются мнения, находятся приемлемые пути решения конфликта с помощью психолога. В конце занятия рефлексия. Ритуал прощания.

Занятие 8. Приветствие. Упражнение 2. «Неожиданная встреча».

Ведущий: «Мы многое теряем из-за того, что часто не подготовлены к неожиданностям. Порядочный человек приходит в смятение при проявлении явной непорядочности, грубости или насилия над личностью. Дать сдачи? Но грубость никогда не была показателем силы. А вовремя сказанная острая фраза может поставить в замешательство и грубияна! Надо быть готовыми ко всему, поскольку именно такие случаи приводят к конфликтам. Представьте, что на вас нападает грабитель. Возможно, он вооружен, но единственное оружие для вас – это слово. Что вы можете противопоставить ему? Тут поможет только выдумка, фантазия, находчивость. Итак, давайте по парам разыграем такую ситуацию. В каждой паре сидящий слева – «грабитель», а справа – его «жертва». Времени мало – всего несколько минут». Далее роли меняются. В завершении: «Спасибо! Опасность миновала!».

Упражнение 3. «Дерево». Звучат «Звуки природы».

Ведущий: «Представьте себя деревом с мощным и гибким стволом, переплетающимися ветвями, с листьями, колышущимися на ветру; в дождь. Корни прочно вросли в землю и по стволу циркулируют питательные соки. Земля – это символ жизни, корни – это символ стабильности, связи человека с реальностью». Участники описывают свои чувства, которые испытывали до и после упражнения.

Занятие 9. Приветствие. Упражнение 2. «Мой гнев».

Участникам предлагается вспомнить, что такое эмоции, какие они бывают, как выражаются. Далее упражнение выполняется в два этапа: в первом этапе каждый из участников получает карточку со скороговоркой («Палку толкал лапкой Полкан», «Все бобры добры до своих бобряты», «Сеня вез воз сена», «Дарья дарит Дине дыни» и т.д.), после чего имитирует ситуацию, в которой чувствовал себя раздраженным. Участники, насунив брови и сжав кулаки, ходят по комнате и «ворчат» себе под нос свои скороговорки, время от времени как бы обращаясь друг к другу. Во время второго этапа участники гневно кричат друг на друга текстами скороговорок.

После каждого этапа обсуждается, какие реальные эмоции ото-

бражали игровые ситуации, а также как можно управлять подобными эмоциями. Участники обсуждают, что такое гнев и к каким опасным последствиям он может привести. Далее – демонстрация соответствующих фрагментов из кинофильмов, репродукции картин.

Мини-упражнение: один из участников выполняет любое неагрессивное действие (встает, кладет ногу на ногу, улыбается, подмигивает). Группа комментирует это с позиции конфликтного человека (по очереди) – «Ты встал, потому что хочешь толкнуть мой стул», «Улыбаешься, потому что замыслил гадость» и т.д.

Анализ: Как выглядит человек в конфликтной ситуации? Каково его самочувствие? Как к нему относятся другие? Далее – применительно к себе (внутреннее состояние и внешние проявления).

Показать приемы АТ: я спокоен, мое дыхание ровное, мышцы лица расслаблены, брови свободно разведены, лоб разглажен, все лицо спокойно и расслаблено; дыхательное упражнение «Понюхай фиалки». Участники заканчивают предложение «В напряженной ситуации я сделаю +, так как это поможет +».

Занятие 10. Приветствие. Упражнение 2. «Сбор рукопожатий».

Инструкция: Всем раздаются «сердечки». И предлагается выполнить задание, которое на первый взгляд кажется простым, но + «Вам необходимо собрать как можно больше рукопожатий у всех присутствующих. За каждое пожатие вы получаете «сердечко» от напарника. Способы должны соответствовать правилам доброты, понимания, дружелюбия». Подводятся итоги «сбора». Далее – групповая дискуссия.

Упражнение 3. «Формирование идеальной модели».

Участники садятся в круг и рисуют или пишут: Я – плохой, Я – какой есть, Я – идеальный. Рисунки рассматриваются и отмечаются те качества, которые являются лучшими из совокупности всех изображений. Мозговой штурм «Что необходимо для достижения «Я – идеального»?

В конце тренинговых занятий проводится обсуждение всех 10 занятий, участники благодарят друг друга за сотрудничество, ритуал прощания.

Авторлар туралы мәлімет Сведения об авторах

АУНАМАСОВА Ақмарал – №46 А.С. Пушкин атындағы қазақ орта мектебінің педагог-психологы. Шиелі ауданы, Қызылорда облысы.

БУРАХАНОВА Айгүл Турарбековна – Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің аға оқытушысы. Семей қаласы, Абай облысы.

ЖАНДАРБЕК Қымбат Бекжанқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 2-курс магистранты. Астана қаласы.

ЖАПАРОВ Дархан Ақансеріұлы – №12 орта мектептің психологы. Қонаев қаласы, Жетісу облысы.

ИЗГАЛИЕВА Нурсауле Аманжоловна – Д. Қонаев атындағы жалпы білім беретін орта мектеп-гимназиясының педагог-психологы. Ақтөбе қаласы.

ҚАЖЕНБАЕВА Айжан Есетқызы – Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің оқытушысы, доцент. Атырау қаласы.

ОМАРОВА Куралай Сергазыевна – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Бейіндік мектебінің педагог-психологы. Алматы қаласы.

РАМАЗАНОВА Е. – №2 ЖОББМ қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі. Павлодар қаласы.

СЛЕПЦОВА Светлана Анатольевна – психолог Кушмурунской средней школы №121, Аулиекольского района, Костанайской области.

УСПАНОВА Жулдыз Пушкинбаевна – «Саты негізгі орта білім беру мектебі» КММ педагог-психологы. Май ауданы, Павлодар облысы.

ХАЛЫҚОВА Айжан Мағауияқызы – Гуманитарлық колледждің психология пәні оқытушысы. Астана қаласы.

МЕКТЕПТЕГІ ПСИХОЛОГИЯ

ПСИХОЛОГИЯ В ШКОЛЕ

Республикалық ғылыми-теориялық және қолданбалы журнал
Республиканский научно-теоретический и прикладной журнал

Құрметті оқырман қауым!

Қолдарыңызға тиіп отырған журнал мектеп, мектепке дейінгі, арнайы, жоғары оқу орындары мұғалімдері мен оқытушыларына, жалпы оқырмандарға арналған. Журналға «Казпочта», «Ернұр пресс», «Евразия Пресс», «Экспресс почта» және Post.kz сайты арқылы жазылған тиімді.

Жазылу ай сайын жүргізіледі.

Мекен-жайымыз: 050036, Алматы қаласы, Мамыр-2, 13-7.

**Қиып алыңыз да,
жазылыңыз!**

Индекс **75487**

		Басылым индексі	
		АБОНЕМЕНТ	
Білім кілті- Ключ знаний		75487	
	Комплекті саны		
2026 жылға, айлары			
қайда			
(почта индексі)		(мекен-жайы)	
кімге	(аты, жөні)		
		Тасымалдау карточкасы	
		75487	
ПВ орны		Басылым индексі	
Бағасы	Жазылу мекен-жайын өзгерту	...теңге	...тиын
		...теңге	...тиын
2026 жылға, айлары			
1	2	3	4
5	6	7	8
9	10	11	12
қайда			
қайда			
(почта индексі)		(мекен-жайы)	
кімге			
(аты, жөні)			